

BENITO JUÁREZ

JÄÄYTYÄ'ÄNĒN
MĒTPĒTS JA
N'U'UNK-N'ĒNÄ'K

JÄÄYTYÄ'ÄNËN MËTPËTS JA N'U'UNK-N'ËNÄ'K

Andrés Manuel López Obrador
Presidente Constitucional de los Estados Unidos Mexicanos

Beatriz Gutiérrez Müller
*Presidenta Honoraria del Consejo de la Coordinación
Nacional de Memoria Histórica y Cultural*

Adelfo Regino Montes
*Director General
del Instituto Nacional de los Pueblos Indígenas*

Gustavo Adolfo Torres Cisneros
*Coordinador General
de Patrimonio Cultural y Educación Indígena, INPI*

Víctor Martín Cébulo Pérez
*Director de Operación
del Programa de Apoyo a la Educación Indígena, INPI*

Jääytyä'änën mëtpëts ja n'u'unk-n'ënä'k

Benito Juárez García

Naap'ookmëtë ayuuk ääw:
Juan Carlos Reyes Gómez

INSTITUTO NACIONAL DE LOS PUEBLOS INDÍGENAS
OAXACA

D.R. © Instituto Nacional de los Pueblos Indígenas
Av. Revolución 1279, Col. Tlacopac,
Álvaro Obregón, C.P. 01010, Ciudad de México.

Primera edición electrónica, marzo de 2024

Se emplearon los tipos Gandhi Serif de 11, 24 y 53 puntos
y Gandhi Sans de 7, 8, 10.5, 24 y 53 puntos.

Traducción al mixte medio (Santa María Alotepec): Juan Carlos Reyes Gómez
Diseño de portada: Richi Sandoval Vasquéz
Formación y cuidado de edición: Pedro Luis García

Se autoriza la reproducción parcial o total de esta obra siempre y cuando se cite la fuente y sea con propósitos educativos

Editado en Oaxaca, México

Wa'ajëts nääxwiiny nmiiny 21 äämp yë mäarsë po'o, 1806 jëmëjtooty, jap Guelatao, Ixtlán, Wäjkwiinmëtë 'yitootm. Kyajyëmts ja nteety-ntääk n'ixy'äjtëy, ja Marcelino Juárez ets ja Brígida García, wä'ätskookäjpnyë, këjx tëkëëkëts n'aty ja njëmëjt koo 'yo'ktëy-tyëkooptyëy, e ja'ats mëët ntääntëy ja ntsë'ë Josefa ets Rosa, n'apteety-n'oktääk kyë'ëjootyëty, ja Pedro Juárez ets ja Justa López, ja nteety jamii ja tyëety-tyääk, nanwä'äts koonääx-wääts kookäjpnyë. Ja n'utsy María Longinos, ja'a ja ntsojk'uu Cecilia García mëëtäänëy, ka'xkëta'aky, këjx n'it ja ntääk jëtu'un 'ye'ky koo ja n'utsy myiiny nääxwiiny. Kyaj jeky 'ijty, nantaa ja n'apteety-n'oktääk 'yo'knëtëy-tyëkooynyëtëy, taa ja ntsë'ë María Josefa pyëjknëy, ja'a ja Tiburcio López pyëjk, Santa María Yahuichetë jä'äy, nantu'unpë ja ntsë'ë Rosa, ja'a ja mëët pyëjknëy ja José Jiménez, Ixtlankëtë jä'äy. Èjts ja'ajëts xymëëtään ja n'em Bernardino Juárez, këjx ja wiinkëtypyë ja n'em, ja Bonifacio Juárez, tëë ja n'aty 'yo'knë-tyëkooynyë, ja Mariano Juárez, tëë ja n'aty ja 'yu'unk-nyëto'oxy mëët nyaay'ixmäjtsënë ets ja n'em Pablo Juárez pi'k'äjtp-muutsk'äjtpnëm ja n'aty.

E komë kyajëts ja nteety-ntääk tii xytyukmëëtääntëy ets ja n'em jëtu'un ja tu'un jëpom-jëpom tyimtuny, je'eyëts waan nkoowij-nkookajëy taajëts ja nääxtuunk-kämtuunk

niiwä'këy, moopäätëts nmaata'aky, këjx oonyëmëts ja n'aty ntimpi'k-ntimmuutskë. Je'eyë ijty waan 'yaawäätsë etsëts ijty ja n'ëm ja jaaky-jo'tsk yiin-waan xytyuknii'ixë, etsëts ijty xymyëewä'äny-xymyëeweky koo jëtu'un ijty kyopkpekyë ets kyowanë njäjtëmëty-nëjä'äwëmëty yë amaaxan ääw etsëts ijty nantu'un xywyanëëmë etsëktseexy nteety'aty, teetyëktseexy ntëkë, këjx ja'a jëtu'un ijty ii timja'a ja ayoopëtëjk ets ja ayuukjä'äytyëjk mëpäät nyii'ixpëjkëtëp. Koojëts jëtu'un ja n'ëm xymyëewä'äny-xymyëeweky ets koojëts jëtu'un n'ixy-nmëtoy nääkën ja nmëëkoonääx-nmëëkokäjpñ jyä'ätë-jyo'otstë, amaaxan tjattë ekë tyeety'attë, taajëts ja njoot-nwinmä'äny ojts jëtu'un amumtkjoot npemy-npëjkta'aky koojëts n'ixpëkä'äny, koojëts tii njatä'äny-nijäwëwya'any, koojëts nwijwä'äny-nkajwä'äny. Je'eyë ijty waan ja n'ëm 'yaawäätsëyxyë etsëts ijty ja ixpëjkën xytyukniiyääxë, e ëjts, komë njantsyjataamypyëts ja tii, kë'ëmëts ijty ja wojpñ ntukniinejkxy etsëtseexy xytyukkoopety kootseexy tii nkajaty. Perë ja n'ëm mëj-may ijty ja tyuunk, kyaj ja nêkoo 'yawäätsëyxyë ets ëjts nantu'unëts ja jëtu'un npu'utëkë, moopäätëts nmaata'aky, jëtu'untsëts jëtu'un ijty je'eyë wënä'a-kawënä'äjëty, yiinëty-waanëty, xyäjk'ixpeky, e nantu'unts jëtu'un ja n'ixpëjkën kyatu'uyo'oy-kyatu'iwitsy ixën jyapäätyëyën. Jatuk nax, ja nkäjpñ'u'unjëts timmuutsk ja ijty, kyaj ja ixpëjktääkn ets nankyaj nêkoo ja amaaxan ääw yäjkajpxy, paty ja jä'äy, mëti'ipë ijty jam ja myeeny-jyënkäapën, jam ijty Wäjkwiinm ja 'yu'unk-myaay tmëënjëkxtë ets ja ääw-ayuuk tjattëty, ets 'yixpëktëty ets mëti'ipë kyaj ja myeenyën nanjam ijty ja 'yu'unk nêjkx tñajtswäwëtë ets jam muum tyäjktëjktuntë wi'ix mëpäät ja amaaxan ääw ets ja jaaky-jo'tsk yiin-waan tjattë, jëtu'un tu'un ijty ii ja nmëëkoonääx-nmëëkookäjpñ ntijëmëty 'yixpëktë, koo jëtu'un ijty jam mëjkäjpñootm, Wäjkwiinm, myëëtuntë; ääktimja'a jëtu'un ijty jam mëëtuntëp ja nmëëkoonääx-nmëëkookäjpñëts, yay'ënä'k-toxy'ënä'k. Patyëts ojts jëtu'un ja njoot-nwinmä'äny npemy etsëtseexy

ëjts nantu'un jam Wäjkwiiinm nëjkxy, këjx jam jëtu'un ijty ii timja'a ja ixpëjkën yäjki'ixy-yäjkpääty. E kanäk'okëts jëtu'un ja n'ëm njawanëmääy etsëtseexy jam xyäjknëjkxy, etsëtseexy nëjkx jam xynyajtswäwë. E ka'aawäatsëxyëptaa tu'un, e ja'tstaa koo ijty oy mëk xytsyëky kyajëts ja n'ëm xyäjknëjkxy, kyajëts ja n'ëm xy'ixmatsy, je'eyëts jëtu'un ijty xynyatimnëëmë koojëts wintii-wënë'a xyäjknëjkxä'äny.

Jatuk nax, ëjts nankyajëts ja n'ëm nja'ixmatsä'äny, nantu'umpë ja jëën-tëjk moojëts n'aty tinmuutsk'aty-tinpi'k'atyën, moots n'aty tin'ayoyën mëëtëts ja nkeky'u'unk'at, ja'apäät ja nmëë'ënä'kpi'këts mëti'ipëts n'aty mëet tin'iyë'ëky-tinkuy'atyën, niinääkëts n'aty mëet tinajyamyëet'atyëyë, kyajëts ja nja'ixmatsä'äntë, këjx kowanëm yë mëet naapyaa'ayo'owëmëty. Tuk peky, kyajëts ja nääx-nkäjpn nja'ixmatsä'äny, jatuk peky, nëjxxäämp-tsoonäämpëts ja'a, n'ixy'ataampyëts ja wiinkëtypyë kë'ëy-käjpñ, ixpëkäämpëts, wijwäämp-kajwäämpëts ja'a. Jëtu'unëts jëtu'un 17 äämp yë disyemprë po'o, 1818 jëmëjtooty, amënyë'ääwëts ntëkooty ntso'ony, mäjkmajtskëts n'aty ja njëmëjt, tajëts tekyye'ëpy Wäjkwiiinm nëjkxy, nann'itsuujëts jam njäjty e jamëts njättaaky moo ja wintsën Antonio Maza ja tyëjkën, moo n'aty jam ja ntsë'ë Josefa myëëtunyën, moo n'aty jam myëëpo'ojëtsyën. Jamëts okwä'äny nmëëtuune'ky, ja'ajëts jä'äy ja tyuutk-kyotseey ets ja 'yaay-'yujts n'ijx'ijtëp, majtskwiinëtyts ja nyäjkmëjuy jëpom-jëpom, etsnëmsts ëtya'akyë n'ok'ixtääy moojëts mëpäät ntsënääytya'aky. E nanjam n'aty tu'uk ja mëjä'äy tsënaapyë, jantsy'oyjya'ay, jantsytuta'aky, e ja'a ja ijty tyuunk'äjtyppy ja neky'ama'tmujkk ets ja nyi'kx tpëëmë, ets tyäjkliiprë kojy, ja'a teety'äjtp ja ijty, ja'a ja ijty pyu'uwä'këp ja *Orden Tercera de San Francisco*, e oy ja jëtu'un ijty 'yoktyoosmëëtuny nanjyotmay'ajtyppy ijty ja ixpëjkën, myëëmaapy-myëëtajpy ijty wi'ix mëpääteexy ja ënä'ktëjk-yujkya'kpetëjk 'yok'ixpëktë, 'yokwij-'yokkajtë. Ja'a ja ijty

oy kyäjpäp ja Feijoo ets ja San Pablo ja nyeky. Wa'ajë ja wintsën ijty xyëew Antonio Salanueva, ja'ajëts jam tyëkootm xy'aakë'ëy-xy'aaxäjëy, etsëts xykyejxy ixpëjkpë moots ja jaaky-jo'tsk nyäjtuknii'ixëyën, jëtu'unëts jëtu'un ojts jam Wäjkwiinm ja ntsënääytyääkn npääty, 7 äämp yë eneereë po'o, 1819 jëmëjtooty.

N'itpë xëew, kyaj ijty yë amaaxan ääw yë 'yëjx-kyopk ja ixpëjkpë'ënä'k yäjtuknii'ixëtë moo ja ixpëjkën ja 'yëjxën. Ja'a jëtu'un ijty ii ja ixpëjkpë'ënä'k yäjtuknii'ixëtëp ja jaaky-jo'tsk ets ja tsajpkajpxy mëti'ipë ja Teety Ripalda myä'kxën, tyuun'o'oy-pyëjk'o'oyëyën. Jëtu'unëts jëtu'un ja n'ixpëjkën tsyontaaky, ëtya'akyë ets aamaäy, kyaj ja tsojk tyu'uwitsy ets kyaj ja myëjë-myayë ixënts njatsekyën. Jëtu'unëts jëtu'un oywyi'ix ja amaaxan nkajpxy ixën ja jä'äy tkajpxyën kyajpë n'aty ti 'yixpekyën. Jëtu'un koojëts ja jä'äy oy xykyayäjk'ixpeky ets nantu'un koojëts xim-yam tii njatuny, yiin-waanëts je'eyë ja jaaky-jo'tsk njaty, oyëts ja n'ixpëjkën n'aty jam jyatu'uwijtskojnë moo yë myëemäjtäxknipatpën yë ënä'kpi'k 'yu'unyëtën. E ëjts tsojkëts ja n'ixpëjkën njayäktu'uyo'oya'any, taajëts wiinkpë ja ixpëjktääkn n'ixtäy moojëtseexy nikë oy ets nikë pe'typy ja n'ixpëjkën tyu'uwitsyën. Jëtu'unëts ojts nwinkoowä'äkë ja wintsën José Domingo González (jëtu'un ijty ja yäjk'ixpëjkpë txëewë), taajëts xyäjtëëy pënë moopäätëts n'aty ja n'ixpëjkën nyäktu'uyo'oy, mëtpë yë jaaky-jo'tsk. Moo yë myëemäjtäxknipatën, jëtu'unëts n'aatsooy. "Jotëm, okjä'a tu'uk yë neky ets n'it xykyë'ëyakëty koo yë më'ënä'k n'it yë nyeky tkë'ëyaktëty", jëtu'unëts xynyemäy. Koo ja xëew tpääty, taajëts ja neky nkë'ëyajky, jëtu'unëts ja jëtu'un n'aty tinjapemy ixënts ja ixpatën n'aty tinyäjkmo'oyën e ja neky kyaj ja tsuj-yajxon tyaany këjx kyajnmëts n'aty oy ja jaaky-jo'tsk njatynyëm. Koo ja nwintsën ja neky t'ijxy, ajkëy ja'a, xy'oowëts ja'a, koojëts ja neky n'aty jëtu'un tinkapemy ixën n'aty ja'a tjatsekyën, e nankyajëts xy'aawä'änëpë, kyajëts xytyuknii'ixpëpë pënë moojëts n'aty

tinjäämya'aty ets pënë wi'ixëtseexy ja neky nyäjk'oyë, je'eyëts ja xytyuk'ooy-xytyukmëkajpxy, taajëts xytyukkoopejty. E mëj-kajaajetstey nkoyjwä'äwëy ixënts ja nwintsën xytyuuny-xynyëmääyën, mëtpë koojëts ja jaaky-jo'tsk oy nkajaty ets nantu'unpë koo ja ixpëjkipë'ënä'k majts nax tuunwä'kx-tpëjkwä'kxtë, jam moo ja ixpëjktääkn ijty txëëwë *Escuela Real*: aapeky ja tyäjk'ixpëktë ja jotkujkjä'äy ja 'yu'unk-'yënë'këty ets aapeky ja tyäjk'ixpëktë ja ayoopëtëjk ja 'yu'unk-myaayëty. Ja wintsën ja'a ja kë'em yäjk'ixpejky ja jotkujkjä'äy ja 'yu'unk timë ëjts, mëëtëts ja nmëë'ayoopëjä'äy ja'a tu'uk ja pyu'utëjkëpë ëëts xyäjk'ixpëjky, e nantu'un ja wyin'ak-wyinoot'anëpë ixën ja wintsënën.

Jëtu'unëts jëtu'un nkatukjotkëtaaky ixën ja ixpëjkën ijty tyäjkту'uyo'oytyë e nankyaj ja wiinkpë ja ixpëjktään moojëts nanëjxëty, tajëts ntimjëëyo'oynyëy moo ja ixpëjktääknën, taajëts ntimtukniipë'emënëy koojëts ja jaaky-jo'tsk kë'em ntuuntä'äkä'äny, ixënts n'aty yiin-waan tinjatyën, jëtu'unëts jëtu'un kë'em njääknaayäjk'ixpëjkëy, patyëts jëtu'un tyampäät kyaj oy njä'äy-njo'otsy ixën jyapätëtyën.

E n'ijxypyëts jëtu'un koo jëpom-jëpom niimay ja ënä'ktëjk jap yo'oytyë moo ja *Colegio Seminario*, moo ja teety'äjt看 yäjkni'ixpëkën, taajëts ja n'em ja 'yääw-'yayuuk njamyajtsëy këjx jëtu'unëts ja jëtu'un ijty xytyimmëëmë etsëktseexy nteety'aty, ja'ajëts ja teety'äjt看 xyjatukmëëtsojky. Jatuknax, ääkjëtu'un tu'un ijty ja jä'äy wya'any koo ja teetytyëjk nëkooyë wyijyënëtë-kyeyjyënëtë, koo nëkooyë 'yixpekyënëtë ets wa'ajë ja jä'äy myët'atëytë winjäw-wintsë'ëkë, mëj-kajaa ja jä'äy yäjktsopätëtyë. Ja'akyëjxmpëts ja ntsixytyeety, ja mëjä'äy Antonio Salanueva (patyëts ja ntsixytyeety'aty këjx ja'ajëts ojts xyäjk'anëpatë je'eyëts jam tyëkäm njäjty), jëtu'un nwanëmääy etsëtseexy ja it xymyo'oy, etsëtseexy jap *seminario* nejkxy ixpëjkipë, jëtu'untsëtseexy ja ntsixytyeety nmëëtuny, apekytsëtseexy n'ixpëjknëmpë. Ëjts ja'ajëts ja

ixpëjkën jëtu'un n'aatsejky timë kyajëts ja njateety'atä'äny.

E ja ntsixtyeety, ixënts tin'okwäämpë, ooy ja ënä'ktëjk ja 'yixpëjkën tjomay'äjtë, ooy ja ixpëjkën tmay-täjä pënë wi'ixtëmeexy tsuj-yajkxon 'yoktu'uyo'oy-'yoktu'uwitsy, patykyëjxmpë ojts ijtën-xo'onën tkopeky koojëts jëtu'un nëmääy koojëts jap *seminario* ixpëjky njanejxkä'äny, tsyojk ja'a, xytyukjotkëtääkëyëts ja njoot-ja nwinmä'äny, taajëts ni'ikë xyjäaktimjotmëkwinkäjpëxy etsëseexy jap nejkxy jëtu'untsëseexy ja teety'äjtë nii'ixpëkë e nanjaptsëktseexy ja naap ääw nyäjkтуunkpääty, ja ääw-ayuuuk mëti'ipëts n'aty tinmëëyaak-tinmëëpatën, ja'ajëktseexy jap ntuknäjxypy. Jëtu'unëts jëtu'un jap ntëjkëy 18 äämp yë oktuuprë po'o, 1821 jëmëjtooty, taajëts jap nii'ixpëjkëy ja *latín* ääw ja 'yëjx-kyopk, jëtu'unëts ja jëtu'un jëpom-jëpon nmëëyo'oy këjx kyajëts ijty jap tukjejpyë ntsënääytya'aky, oyëts jëtu'un ja amaaxan oy nkajaty ekë ja ixpëjkën ja 'yëjx-kyopk ka'pxy nkamët'äjtënm. Ets ääkjëtu'un ja jëtu'un ëëts, kyaj ja ëjts naatyu'ukëp ja ääw-ayuuuk ets ja ixpëjkën nmëëjotmaypyaatyëp, këjx tuknax ja ixpëjkën jëtu'un ëëts oy nka'ixy-nkapääty.

Jëtu'unëts ja ixpëjkën jëtu'un npaatsontaaky, e wa'ajë ja ëëts xyäjk'ixpëjky ääkteety, paty ja ixpëjkën, tuk peky-tuk peky, ääktimja'a ja tyukmëëwijsëtëp ja Tyoos ja 'yääw-'yayuuuk. E wa'ajëts ja n'ixpëjkën nyäjk'aapäätyë aakoostë po'ojëtë, 1823 jëmëjtooty, tëëjëts n'aty majtsk'ok tsuj-yajkxon nyäjk'ixyëyë nwintsënwyintuum koojëts ka'pxy ja nëjä'äwën n'aty nmët'aty-njaykyepy mëtpë ja *latín* ääw ja 'jëjx-kyopk. Taajëts n'ityë njatëkëwyaany ixpëjky moo ja *artes* yäjkni'ixpëkën e kyajyëm n'it jëmëjt ja nyii'ixpëjktääk'n 'yawäästy, taajëts tuk jëmëjt n'aaxijty, jëtu'unëmtsëts komjëmëjtnëm jap ntëjkëy e wa'ajëts jap nii'ixpëjkëy ja *filosofía*, ixën n'aty ja teety Jacquier titwinmääypyëtsemyën. E jayëjp, tëëjëts n'aty ja ntsixtyeety mëët n'oktimnaajyëjpmëëkäjpxëyë këjx ja'a

kowanëts ja xytyimyäjkteety'atä'äny e ëjts kyajëts ja teety'äjtk n'aatseky, mëkëts ojts njajäwë koojëts ja ntsixytyeety ja 'yääw-'ayuuk nkapaatuunëyë perë, myëëtuknax, kyajëts ja nteety'atä'äny ets, jatuknax, wa'ajë ja teety, mëti'ipë ja'ayëpë *latín* ets ja *teología moral* nyii'ixpëjkëtëpën, yäjkniiik-yäjktukxiiktëp, këjx kyajëk ja nëkooyë 'yixpekyëtë ets wa'ajëk ja je'eyë myiniituuntëp ja kyaaky, koo jëtu'un myiisëtuntë. Jëtu'unëts ja ntsixytyeety jëtu'un nëmäy, e nantu'unpë oonyëmëts ja n'aty ntim'ënä'kënëm etsëtseexy ja teety'äjtk nkopeky-n'aaxäjë, e jyaykyujkëy ja'a, taajëts ja nëë-tu'u xymyooy etsëtseexy ja n'ixpëjkën nyäjktu'uyo'oy-nyäjktu'uwitsy ixënts n'aty n'aatsekyën, ixënts n'aty kë'em tintukniwinmayën.

Ja'a n'aty ye'epy ja 1827pë jëmëjt koojëts ja *filosofía* ja nyii'ixpëjkën nyäjkk'aapäätäy, tëejëts n'aty majtsk'ok nyäjkk'ixyëyë nwintsën wyintuum koojëts n'aty oy-ka'pxy njaty-nijäwë ja mëti'ipëts n'aty tini'ixpëkën, jëtu'untsëts tsuj-yajkxon, winjäw-wintsë'ëkë, ixy-komay, ja nwintsën nitu'uk-niitu'uk xyäjknäjxtëy, jëtu'unëts jëtu'un yä'ätë ixpëjkën ojts jatukpeky nyäjkk'a'pxy-nyäjkk'aapäätä.

Nann'it jëmëjt ja *teología* ja nyii'ixpëjkën nyi'aawäätsy, taajëts ja'a npaatëjkëy, ja ixpëjkën mëti'ipëts n'aty ja ntsixytyeety xytyukmëëtsojcpën.

N'itpë xëëw, kanäknax n'aty ja jotmay moo ja Nëëwiinmëtë käjpnën. Ja tsip, mëti'ipë jap tsontääkën Dolores 15 äämp ja septyemprë po'o, 1810 jëmëjtooty, mëti'ipë ja teety Miguel Hidalgo y Costilla kyopk'äjtnë mëët nääkën ja käjpnjä'äy, mëët ja tyujnëty, pyujxnëty, kyepyëty –mëti'ipë ja wintsën Vicente Guerrero nantu'un jyëjptanääyën jam moo ja näax-käjpnën, tun'aakë'em-kopk'aakë'em, jëmpojtu'utsowëtë–, tëë ja n'aty oy wyimpëtsemy-'yaapëtsemy, mëtpë ja Iturbide, Guerrero, Bravo, Bustamante ets ja wiinkëtyypyë wintsëntëjk ja pyu'utëjkën, tëë ja n'aty, 27 äämp ja septyemprë po'o, 1821 jëmëjtooty, tpëktë-tniiwä'äntë ja Nëëwiinmëtë käjpn moo

n'aty jantsyjeky ja aakatstëjk ja kyotujktääkn titmët'attën. N'itpë ja Iturbide kë'em nyaapyëëmëy Mëj kootuunk moo tukkë'ëyëpë yë Nëëwiinmetë käjpnën, e kyaj ja wyinmä'äny tyukjotkëtääkxëy ja *Partido Republicano* ets nantu'umpë ja *Partido Monarquista* mëti'ipë n'aty pyëmaamypyën Mëj kootuunk tu'uk ja wintsën mëti'ipë jap tso'ompën *Casa de Borbón* ixën n'aty titkajpxy'attën moo ja *Tratados de Córdoba*, mëti'ipë n'aty kë'em ja Iturbide tit'oknii'aatsoyën, taa kom'ook ja Nëëwiinmëtë käjpn t'ixwijsnëy.

Taa ja jä'äy mëti'ipë tii nyiipëtë'ktëpën ets ja nääx-käjpn waan 'yokmoontëy ixëneexy ja jemypyë kotujkën ets ja yäjkkotujkpë tkopëktën –këjx kyaj yë käjpnjä'äy tii tnapaayo'oy, tnamääyppyaaty, koo tii tyunyëyë-jyatyëyë, je'eyë koo t'oy'ixy, tkomay, koo tii jemypyë nyäxkëta'aky–; e kyaj, ja'ayë ja Iturbide ijty naatyuk wyijts'ijtypy. Jantsytimwaanë 'yijty, taa ja käjpnjä'äy nyiipëtë'këy n'its ja *República* nyäxkëtaaky, taa ja Iturbide ja kotujkën t'ixmäjtsy ets ja Nëëwiinmëtë käjpn tukyo'oytyuuty. Taa ja nääx-käjpn yäjktuknipëjktëy etseexy këjka'a ja kyootuunktëjk tukkäjpxpattë, jëtu'untseexy jaa tyäjktuunkpäättë ja *Independencia* (moo ja kë'em kotujkën tyunyën), *Libertad* (moo ja awä'äts'äjtën yäjkmëëtën) ets ja *República* (moo niikanääk ja kotujkën yäjkmëëtanën), mëti'ipë n'aty näämnäxkëtääktaapyën. Je'eyë ja ja'ay yäjktukkäjpxpejty taa ni'ijtyë, niinääk n'aty tiyäjktukkäjpxpattë, jam Nëëwiinm nyaamyujkëtëy, taa txiikmujk-tkäjpxmujkëtëy pënë wi'ixtëmeexy ja aana'amën-ja kotujkën ets ja kootuunk'at 'yoknäxkëta'aky. Tam ja tu'unën jëtu'un tyu'uyo'oy, taatëm ja Iturbide jam nyëëwinpëtseemy Soto la Marina, jamts yäjkmäjtsy taa jä'äy yäjko'këy, mëtja'akyëjxmpë koo ja nijkën-xa'amën tjitä'äny-tmä'ätä'äny. Ja *Congreso* tam n'aty ja tyu'unën tyäjktu'uyo'oy. Ja *Partido Monárquico Conservador*, mëti'ipë n'aty ja Iturbide tittäjkuutyën, wa'ajë ja n'aty nyaaxyëëmooyënë *Partido Escocés* ets jam ja n'aty *Congreso* jyotëkoy ets ja mëk'äjtën kë'emkotujkën tpëkä'äny

jëtu'unts ja jotkujkjä'äytyëjk kowanë tpu'utëkëwya'any. Timë ja *Partido Republicano* ja'a ja 'yanteepy ets jap Mëj kotujkënooty yäjniikäjxë'ëkëty ja aawä'äts'äjtën ets ja tu'unën-pëjkën mëti'ipëjeexy ja Estados Unidos käjpn tyuk'o'oyëpën. Naawyinkoowojpëy ja ääw-ayuuk ets tsiptääk ja joot-winnmä'äny e ja'a jatytimmaatääktëy ja mëti'ipë tsojktëpën ja *República Federal* perë moo ja jemypyë ja neky mëti'ipë ja Mëj kotujkën myëëtanaapyën yäjkkoojä'äyëy jap ja jotmay koo yë kanääk peky yë tëkatsyëtypyë tyoosmëëtuumpë kyanaamyä'kxëytë ets aayë'ëyë tsiptuntë, koo yë jotkujkjä'äytyëjk kanääk nax tii tuk'oyëtë ets kyaj mëpääp pën myëëwä'änëytë ets wiinkëtypyë ja joot-winnmä'äny mëti'ipë ja aawä'äts'äjtën ets ja *federación* 'yaatijkypyën, mëti'ipë n'aty ja näxkëtä'äkäämpën. 1824 jëmëjtooty ja neky jyakojoy moo ja Mëj kotujkën nyäxkëtaakyën e ja'a nankyajyëm ja jotkujk'äjtën ets ja aawä'äts'äjtën ojts tyaky ixën n'aty jyayäjkkëjy'ixyën këjx nantunyëm ja jotmay kanääk nax ets ja kanaatyukjotkëtä'äkë xim-yam ojts kyaaxe'eky moo ja Nëëwiinmëtë käjpnën, ixën jëtu'un tyampääp tyu'uyo'oyën ets jëtunyëm jëtu'un 'yitëty pënë katii ja kijpyxy'äjtën, ja tuknax'äjtën, n'ixxëmë-npäätëmë niitukkë'ëyë moopääp yë Nëëwiinmëtë käjpn 'yawëtityën ets pënë jëtunyëm ja wiinkëtypyë, ja tsatsyjëkamëtypyë ets tsatsykyoomeenyëtypyë, ja kë'ëy-käjpn naatyuk'aana'amëmë. Tii jëtu'un tsojkkëp, ja'a jëtu'un tu'uk ja Mëj aana'amën-ja Mëj kotujkën ets ja kootuunktëjk yäjkwintsë'ëkëwyäämp, ets ja'a jëtu'un yäjkmëjppëm-yäjkmëjppëjktä'äkëp, kyaj pën wiinkpë ja mëk'äjtën-ja kotujkën tmët'atëty ets ja'a 'yaana'amëty-pyaawä'änëty.

Ja *Partido Republicano* wa'ajë ja kom'ook nyaatyijjënëy *Partido Yorkino*, taa mëët nyaanyiiwä'kënëy ets mëët tsiptuunëy ja *Partido Escocés* këjx yä'ätë ja'a ja kyoowaampy ja aampyë-ja patke'pyëtë, oy ja këxy kakëxy n'aty ti'yaatë'ëtsy, timë ja *Partido Yorkino* ja'a ja nyiitsiptiimpy ja aawä'äts'äjtën ets ja tu'unën-pëjkën wi'ix

möpääteexy ja nääx-käjpñ ja aakujk'ajt-jotkujk'ajtñ t'ixy-tpääty e kyajyem ja joot-winmä'äny oy wyimpëtseemy-'yaapëtseemy këjx kyajnëm n'aty ja jä'äy oy tjajkyujkë pënë tiitëm jëtu'un n'aty yäjkniiisiptuump. Yä'ätë jotmay n'it ja jëtu'un tyuunëy-jyäjtyë ja'a n'aty ja 1827pë jëmëjt ye'epy.

Jam Wäjkwiiñm, moojëts n'aty ntsëenën, jampää ja jotmay namöpää jyajty mëti'ipë n'aty jam Nëwiinm aamëktääkpën. Nannaamyujkëy jam ja kootuunktëjk, ja wintsëntëjk, ja ixpekyjya'aytyëjk, taa ja Wäjkwiiñmëtë käjpñ ja 'yana'amën-kyotujkën tyäjkkopkpëjkëtëy, jëtu'unts tyäjknëkypyajttëy. Majtsk ja partiitë ojts kyaaxe'eky: ja *Liberal* (ja mëti'ipë ja aawä'äts'ajtñ 'yixtaapyën) ets ja *Retrógrado* (mëti'ipë ixtëkëye'epyën), ja jayëjpëtë wa'ajë ja yäjxëemooy *Vinagre* ets ja myëëmajtskpe *Aceite*. Nimajtsk ja jyotëkooytyëy taa ja jya'ay tukkäjpxpajttëy koo ja *Congreso Constitucional* nyäxkëtaaky. Ja *Partido Liberal* ja'a ojts ja jya'ay myaata'aky, ja'ats ja aawä'äts'ajtñ ets ja tu'unën-pëjkën nyiikäjpë'ktëy, këjx kyajnëm n'aty ja jä'äy oy wyijy-kyejy ets nantu'unpë koo n'aty ja jotmay xii-yää jantsykanääk yäjkmët'aty-yäjkyajkyepy. E tii ojts ja *Congreso* mëj-kajaa tukwimpëtseemy-tuk'aapëtseemy, ja'koo ojts tyäjknäxkëta'aky tu'uk ja mëj'ixpëjktääkn mëti'ipë tyukxëpäjtñ *Instituto de Ciencias y Artes*, moo ja teetytyëjk kyaj ijty tii mëk'ajtñ tnakymyëëtñ ets moo ja ënä'ktëjk kanääk nax ja ixpëjkën t'ixtë-tpäättë, jëtu'un tu'un ojts yäjkwinajxnë ja ixpëjktääkn mëti'ipë ijty yäjktijpën *Colegio Seminario Conciliar* (moo ijty ja'ayëpë yäjknii'ixpëkë ja *latín, filosofía, física elemental* ets ja *teología*). E koo ja wiinkëtypyë ja ixpëjkën njamatsä'änëmety ja'a ja meeny-jënkäap mëj-may oktimtsojkëp ets jam ja yäjkniiñëjxkä'äny Nëwiinm ekë tsatsyjëkam, wiinkkë'ëy-wiinkkäjpñ, moo ja ayoopëtëjk, ixën ëjtsën, kyaj ja tii maataäkën-jëjp'ijxën tmëëtëtë.

Koo ja ixpëjktääkn 'yaawäätsy, 1827 jëmëjtooty, ja'a käjpx ja wintsën José Juan Canseco, mëti'ipë nantu'un n'aty

titukxäjpetyën ja kotujkën mëti'ipë yä'ätë ixpëjktääkn nyii'aana'amën, taa tnëkajpxy ja oy'äjten-tsu'äjten mëti'ipë n'aty ja ënä'ktëjk 'yixään-pyäättäntëpën mët ja jemypyë ets nikë ka'pxypyë ja ixpëjktääkn. Koo ja ënä'ktëjk ja ääw-ayuuk jëtu'un tmëtootëy, niikanääk ja jap pyëtsëëmnetëy *seminario* ets jap nyäjxtëy moo ja jemypyë ja ixpëjktään n'aty tinyäxkëta'akyën. Èjtspäät ja jap näjxnëy, jëtu'un koojëtts ja wintsën Canseco ya 'yääw-'yayuuk tsuj nmëtoowëy ets nantu'unpë koojëtts ja *teología* nka'aatseky, aakowanëpëts ja jëtu'un nii'ixpëkë këjx kyajëtts ja nteety'atä'äny. Je'eyëtts ja nwintsën ntuk'ijxy koojëtts ja n'ixpëjkën n'aty oy-ka'pxy ja tukpeky tinjaty, taajëtts tsuj-yajkxon ntuknäjxy, jëtu'untsëtts jap npëtsëëmnetëy moo ja teety'äjtk yäjknii'ixpëkën, jëtu'unëtts jëtu'un ja nwintsën, mëti'ipë ijty xyëpäjtypyën Luis Morales, mëët naajyëjpkäjpxtuutënëy, taajëtts jap näjxnëy ixpëjkkpë moo ja jemypyë ixpëjktääknën, aakoostë po'ojëtë, 1828 jëmëjtooty, e ja'ajëtts jap npaatsontääk ja *jurisprudencia* (moo yäjknii'ixpëkën wi'ix mëpäät npaayo'oyëmë ets nkoowä'änëmë mëti'ipë jotmaypyäätpën).

Ja wintsën ets nääk ja yäj'ixpëjkkpë, mëti'ipë jap tuuntëpën moo ja jemypyë ja ixpëjktääknën, ääk ja'a ja pyu'uwä'këtëp ja *Partido Liberal* ets nantyuuktëjkëtëp ja'a wënu'un tii yäjkniiipëtë'eky. Ja teetytyëjk, koo jëtu'un ojts t'ixtë koo ja jemypyë ja ixpëjktääkn ja 'yixpëjkkpë'ënä'k ja aawä'äts'äjten tmo'oy mëtpë ja ixpëjkën ets ja wijën-kajën, ojts ja tmëëtsiptsoontë këjx wa'ajë ja ojts tjäwëtë naawyinaxë, ets ojts jëtu'un tnajtsjä'äwëkyojtë koo ja jemypyë ja ixpëjktääkn ja myëk'äjten pyëjkëwyä'änxëtë, taa ojts ja ääw-ayuuk ets ja joot-winmä'äny ko'oy-axëëk tyäjkpëtsëmtë mëtpë ja ixpëjkkpë'ënä'këty ets ja yäj'ixpëjkkpë niinääk n'aty jap 'yixpëktë ets niinääk n'aty jap tyuntë. Jëtu'un tu'un ojts tniipi'ts'ëw-tniipi'tskäjpëtë koo ko'oy-axëëk 'yaatë'ëtstë, koo timtuntë pënë tii tyimtsyojktëp ets koo ja Tyoos mëj-kajaa tyäjkwintsë'kënytyëkoytyë.

Koo ja teety-tääk jētu'un ojts ja äaw-ayuuk tmětowtë, kyaj ja 'yu'un-k-'yënä'k jap tnakykyaxä'äntë moo ja jemypyë ja ixpëjktääknën ets niinääk ja eëts jap nyo'oy ko'oy-axëëk ja jä'äy eëts xynyiikajpxy-xynyiimaytya'aky, yäjkmëetsip'äjtnëp ja eëts, kyaj ja pën eëts xynyaky'ixä'äny. Niikanääk eëts ja nmëku'uk jap pyëtsëëmnetëy, mëet ja kanaa'yixä'änë ets mëet ja jä'äwëntsë'kën. Niiwaanë ja eëts jap njääktääny ets eëts ja ixpëjktään njäakyajk'aawä'ätstanäy.

1829 jëmëjtooty ojts yäjknëkajpxy koo ja espanyool jä'äy n'aty tyëkëwyä'äntë jam Kanë'ëmtsowëtë, taa eëts ntimnanaajyëp'ijxëy, niinääk n'aty jap eëts n'ixpeky moo ja jemypyë ja ixpëjktääkn n'aty tinyäxkëta'akyën. Ejts wa'ajëts ojts nyäjktukkäjpypety *teniente*, jëp'ixy ja eëts naajyaykyepyëyë ets eëts ja Nëëwiinmëtë käjpn nkoowä'änä'äny. 1830 jëmëjtooty yäjk'ixpëjketës, wa'ajëts ja ënä'ktëjk ntuknii'ijxëtëy *física*, wa'ajëts ja jä'äy xymyëjuuy i'pxmäjk peesë, ja'atsëts naatyukpu'utëjkyë. 1831 jëmëjtootyëts ojts ja n'ixpëjkën nyäjk'aapäätë mëtpë ja *jurisprudencia* taajëts jam nejkxy tuuntääkpë moo ja wintsën Tiburcio Cañas ja tyu'unën-pyëjkën n'aty tyäjktu'uyo'oyën. Nann'it jëmëjtëts ojts kootuunk nyäjktukkäjpypety moo ja kotujktääknën, wa'ajëts ojts nyäjkpemy niimëj (*regidor*), nantaajëts niiwintsën'äjty ja ixpëjkën mëtpë ja *física* mët'i'ipëts ja n'ixpëjkepë, ja wintsën Francisco Rincón, tyuknii'ijxëyën ja yäjk'ixpëjkepë'ënä'këty mët'i'ipë n'aty jam tuuntëpën *Colegio Seminario*.

Koo ja jëmëjt 1832pë yo'oy, taa ja Nëëwiinmëtë käjpn ja Myëjkootuunk, ja wintsën Anastasio Bustamante, yäjknii'pëte'ky, koonëm ja jä'äy jëmëjtkëxy yäjkpëtsëëmëy mëet ja *Partido Escocés* mët'i'ipë n'aty mäjts'ijtëpën. 1833 jëmëjt'ëjxy taajëts kootuunk nyäjktukkäjpxpajtkojnëmpëy, wa'ajëts nyäjpemy *diputado*. N'itpë ja aana'amën 'yaamëktaaky, mët'i'ipë yäjkkotujkën ets ja espanyooltëjk yäjkwoj'pëtsëëm'tä'ätëty, taa ja mëjä'äy Manuel Isidoro, mët'i'ipë ijty jam oopiispë'äjtpën Wäjkwiinm, ja tyu'unën

tjējpyo'oytyuuty taa ja Nēewiinmëtë käjpn tukpëtseemy taa nyëjknëy Espaanyë (*España*), oy ja aana'amën ja'a kyamëewä'änyëyë. Kyaj n'aty ja ok'oopiispënë moo ja Nēewiinmëtë käjpnën, këjx tēë n'aty ja näax-käjpn tukyo'oytyuutäänyëtë, nankyaj ja pën timja'a 'yokteetytyëjkënë, japnëm ja teety'äjtk ijty yäjkiinejkyx La Habana ekë Nueva Orleans, e ja'a ja meeny-jënkäap mëj-may tsojkëp ets jap nëjxëmëty, e ëjts kyajëts ja nmeeny. Ëjts ntuk'o'oyëyëts ja'a këjx koo ja ntsixytyeety jëtu'un t'ijxy koojëts kyaj timja'a nteetytyëkëty taajëts ja aawä'äts'äjten xymyooy etsëts ja ixpëjkën njääktimpaanëjkxtëkëty mëti'ipëts n'aty tiniiwä'äkën. E npäätnëpëts n'aty ja nmeeny'u'unk, oy yiinë-wyaanë, kë'emëts ja naay'ijxënë.

N'itjëmëjtëts ja wiinkpë tu'unën nyäjktuknikajpxy, ja'ajëktseexy ja wintsën *comandante general* Isidro Reyes npu'utëjkëp, e ja'a nanja'a ja n'aty mëët tsiyptuumpë ja *general* Canalizo, ixën n'aty tnëkajpxyën ja *Plan de Religión y Fueros* (mëti'ipë ja wintsën *coronel* Ignacio Escalada nyiipë'emëyën jap Morelia). E ja *partido clérigo-militar* nëkooyë ja mëk nyaapyëëmënë, kyaj ja jya'ay, ja jotkujkjä'äytyëjk, nyaayakä'änëytë ets kowanë ja jya'a timyäjktunä'äntë, kyaj ja mëpääts pën myëewä'änëytë, nya'amëytë-'yaatsipëytë. E ja jotkujkjä'äy n'it ja jëtu'un 'yaatëëtstääktëy n'itpë ja *Partido Liberal* ja Reforma okwä'äny tpaatutëjkëtëy, koo ja aanä'amën-kotujkën tyäjkkotëkooytyëy mëti'ipë ijty ja käjpnjä'äy 'yaakowanë'äjtypyën ets ijty ja yoxy tukkë'ëyaktë jap tsajptëkooty ets n'it nantu'un aakowanë ja myeeny-jyënkäap tukyäktë moo ja tsajpjëën-tsajptëjkën.

Eneerë po'ojëtë, 1834 jëmëjtooty, taajëts jam Wäjkiwiinm nwä'kkaaxe'ky moo ja *Corte de Justicia*, etsëts ja wintsëntëjk ojts nwinkoowä'äkë, mëti'ipëts xywyäätsootëyën, mëti'ipë ja ixpëjkën 'yijxtëp-myëtootëp ets tnëkäjpxtë pënë yäjktuknäjxp ja ixpëjkën ekë pënë katii yäjktuknaxy, ja'atsëts xymyëtkäjpx-xymyëtmaytyääktëy

etsëts ntuk'ijx-ntuknijä'äwëtëy mëti'ipëts n'aty
tini'ixpëkën, ja *jurisprudencia*. E tyukjotkëtääktëy ja'a,
oyëts ja n'ääw-n'ayuuk xymyëto'owxëtëy, tsuj-yajkxonëts ja
n'ixpëjkën ntuknäjxy, taajëts ja aapokäätë'äjtk
xytyuknikäjpxtëy, jëtu'unëts jëtu'un *abogado* ntëjkënëy.
Jantsytimwaanë 'yijty, taajëts ja *Legislatura*
xytyukkäjppejty *magistrado interino* etsëts jam ntunëty
moo ja *Corte de Justicia*, jëtu'unëts jëtu'un jam yiin-waan
npu'utëjkëy, këjx nankyajëts jam jeky ntä'anëy. Oy ja
Escalada ja tyu'unën, moo n'aty tipyu'utëkëtën ja Arista,
Durán ets ja Canalizo, junktë'ëyëp [1833], ja myëëtsip
n'aty tijyayäjkkotëko'oyxyë, ja jya'ay jootëkooytyëy ja'a, taa
1834 jëmëjtooty ja wintsën Valentín Gómez Farías ja
'yaana'amën tmëëmaatääkëtëy. E nanmay ja yä'ätë mëjä'äy
ja kyë'emjä'äy pyu'utëjkëtëy taa ja wyintsënëty ja tyu'unën
tjiitëtëy-tmä'tëtëy mëtja'akyëjxmpë kootaa oy
tkajaykyujkëtë pënë tii jëtu'un jayäjktsojkp, kootaa tii
aawinkujk t'aanëm-t'aatsoktë, kootaa ja wiinkëtypyë jä'äy
wyin'ëen-wyinxäjäyëty ekë kootaa ja wyintsënëty
tukjoot'an'attë ets tka'ixä'antë. N'itpë yä'ätë tu'unën
wyintëkooy, mëj-kajaa ja ëëts ja ntu'unën nantu'un jyijty-
mya'ty jam Wäjkwiinm, moojëts n'aty jam npu'utëkën,
taajëts jap Tehuacán natëkëpë nyäjknajtswojpyë,
mëtja'akyëjxmpë koojëts oy-tsuj, tsuj-yajkxon ets
tey'äjtënkëjxmpë ja ntu'unën njayäjkту'uyo'oya'any
mëti'ipëts n'aty tinyäjktnipekyën.

E yäjkpaayo'oyëts ja'a, taajëts nyäjkniikäjppe'ky,
nyäjkkoowääny, jëtu'untsëts ja Wäjkwiinmëtë käjpn
n'aawëmpijtyë, taajëts ja ntuunk niwä'këy e ja'ajëts
nyäjkтуunkpäät ja nëjä'äwën mëti'ipëts n'aty tini'ixpëkën.
Ooonyëm n'aty ja teetytyëjk ja maataäkën mëk timmëëtëtë,
kyaj ja pën mëpäät myëëwä'anëyëty ets kanääk nax ja tii
tuk'oyëtë këjx ja'a ja kootuunktëjk mëët nyaamyatsëyëty.
Kyaj ja kootuunk-justiisë mëpäät pyaayo'oyëyëty ekë
tsyumëyëty-myatsëyëty, këjx myët'äjtëp n'aty ja mëk'äjtën
katiipë pën nya'amëyëtyëty, ja'ats naatyukkoowäänëtyëp, oy ja

jëtu'un tii wënu'un timtuuntä'äk-timkäjpxtä'äktëty kyaj ja mëpäät pën wi'ix nyë'emxëytë. Kyaj ja kyookoopattë ets pënë wënu'un tsoktë jëtu'un ja tii tniipëktë. E jam'äjtp ja nääkën ja oyjya'aypyë, ja tuta'akypyë, ja mëti'ipë tuktey'äjten jiky'äjtpën, mëti'ipë ja käjpnjä'äy tyuk'ayeepyën ets kyaj teytyuny. E mëti'ipë ja teety oy ja jay'äjtpën kyaj ja jyamyëttëjk mye'kxyëyë, kyaj ja yäjktseky, yäjktuk'ak'äjtp ja'a, yäjktuk'oop-yäjktukmëkäjpxp ja'a, jëtu'un ja yäjknëëmë koojëk ja jä'äy ja'a tii axëëk-ko'oy tuk'ijxtantë, koojëk ja tsajptejkmëëyo'oyën ets ja tyoosmëëpëjkën ja'a tjittë-tmä'ättë. Ja käjpnjä'äy mëk ja tjajäwëtë ja naatyeytyunë ets ja ayo'owën këjx ja tyu'unën, ja myajääw-ja pyëxyik, jam ja nyëjxktä'äy moo ja teetytyëjkëty, wi'ix mëpääteexy jyotkujk'attë. Oy ja jya'ëëntë, kyaj ja pën pyaayo'oyëytë ekë je'eyë ja yäjknii'ik-yäjktukxi'iktë ekë ni'ikë ja yäjktsum-yäjknii'aakë'ëtë. Èjtspäätëts jëtu'un kë'em n'ijxy-npääty ja naatyeytyunë, ja naanyiixi'ik-naatyukxi'ikë, ja kanaay'ixä'änë. Ja'ajëts tuk'ok xy'aa'o'këpëtëy ja Loxicha jä'äy etsëktseexy ja teety nii'ëënë, miti'ipë n'aty jap tuumpën, këjx nëkoojëk ja n'aty tyimmëj'äjtnë, nëkoojëk ja n'aty tii tsooxë timniipëjknë. Ixënts xytyukmëëmaytyääktëyën ets ixënts nääkën ja neky xytyuk'ijxtëyën, jantsymëëpëjknë ja'a koo jëtu'un ja teety ja käjpnjä'äy tjantsytesyuny. Taajëts ja teety njantsynii'ë'ënëy moo ja teetytyëjk ja kyotujktääknëtyën. Ixëntstaa n'aty ntiputääte'atyën ets ixëntaa n'aty ja *Partido Liberal* ja jya'ay 'yaane'emyën (ja'a n'aty ja 1834pë ja jëmëjt ye'epy) xy'aaxäjëyëts jä'äy ja n'ë'ënën, taa ja teety yäjkyäaxtsooy etseexy tnëkäjpxy pënë wi'ixtëm ja tyu'unën n'aty jap tyäjktu'uyo'oy ets pënë tiitëm koo ja jä'äy kyatukjotkëtääkxë, ets yäjktuknipejky katiipë ja nääx-käjpn t'aawëmpitëty koonëmeexy yä'ätë jotmay 'yoyë. Waanë 'yijty, taa jam Wäjkwiiinm jatëk'ok ja jä'äy, mëti'ipë n'aty ja teetytyëjk mëët tijyottëkoytyë, ja kotujktääkn tniipëtë'ktëy, taa ja aana'amën-kotujkën

tjiitkoj-tmä'tkojnempëtëy, jëtu'unts ja teetytyëjk ja myëk'äjtën jatëk'ok tpëjkkojnempëtëy, kyaj ja mëpäät pën wi'ix tyunëytë-nyë'ëmxëytë.

Kyajnëm n'aty ja jotmay oy tyu'uwitsy, taa ja teetytyëjk ja kyootuunkkopkëty kë'ëmkotujkën ja teety jatëk'ok tkajxëmpijty jap Loxicha. E je'eyëtëm ja teety jap jyajty, taatëm ja jä'äy tniï'ë'ënëtyaay ets tyäjkmäjtsmujktäyëy, ja mëti'ipë ojts 'yëënyëyën. Jëtu'un ja kootuunk ja jä'äy tsumtäy ets kyaj ja tyäjkkotujktëy ets pën kyoo'ixëytëty, ets pën myëtkäjp-x-myëtmaytä'äkëytëty. Ja teetytyëjk ja wyintsënëty jamtëm n'aty ja kotujkën tityäjkpëtsemy Wäjkwiinm ets ja jä'äy, mëti'ipëts ojts xy'ixtën, yäjktsuumtä'ätëty. Ja'a n'aty ja jëmëjt 1834pë ye'epy ets jamëts n'aty nyäjk'ixpeky moo ja *Instituto*, e koots jëtu'un nëjä'äwëy koo ja jä'äy jap axëëk-ko'oy jyattë-kyoopattë taajëts ja nwintsën ja may'äjtën n'antooy etsëtseexy waan xy'ixmatsy moo ja ixpëjktääknën jëtu'untsëtseexy jap nejkxy moo n'aty jap ja jotmay kyaaxe'ekyën. Taajëts jap njantsynejkxy Miahuatlán, etsëts ja pujxntëjkjä'äy nëjkx ja jyotmay n'oknijäwëwyäänëytë, pënë tiitëmkoo n'aty tiyäjktsum-tiyäjkmatstë etsëts jëtu'un njanikäjpxtu'utä'äntë, jëtu'untseexy ja jä'äy yäjkpëtsëmëytë. Je'eyëts jap njäjtty, taajëts ja *juez* ojts nja'ixy, ja'a n'aty jap tuump ja wintsën Manuel María Feraud, e ja'a tsuj-yajkxonëts ja xy'aaxäjëy taajëts ja pujxntëjkjä'äy xytyukmëtkajpxy-xytyukmëtmaytyaaky. Taajëts ja may'äjtën nja'antooy etsëtseey xytyukmëtoy-xytyuk'aawäänë pënë tiikyëjxmpëtëm ja jä'äy n'aty jap tsimy 'yittë, e kyajyëmts ja xy'aawä'änëy këjx kyajëk n'aty ja kotujkën tmëëtë ets tnëkäjpxëty. Taajëts ja neky nja'antooy moo n'aty tinyiikotukë ets yäjktsumtëty e nankyajyëmts ja xymyooy, taajëts n'it nekyëjxm komjëpom nja'antooy-njapëjktsooy e ja jä'äy je'eyë ja aajot'anë 'yaatsoonëy, kyajëkts ja ëjts npënë etsëts ja tsimyja'ay npaayo'oyëty, taajëts xykäjäpx'aatsë'këy koojëkts n'aty xypyaayo'oya'any etsëts n'aty xyäjkpekykyä'äwä'äny ixën

tu'uk ja nawëtiipjèjä'äyën, kyajpë tii tuunk'aty, je'eyëpë nëkoo nyanaxy-nyatëkë. Jëtu'unëts jëtu'un ojts njaykyujkë koo ja teety ja'a mëët ja kootuunk nyaapyekyëyë, wintimpëts ja xyäjkmaatä'äktë, taajëts ja Wäjkwiinmëtë käjpn ntim'aawëmpijtyë, taajëts ja juez jam nii'ë'ënëy moo ja *Corte de Justicia*, e nankyajëts ja jä'äy jam xypyaayo'oy këjx nantam ja n'aty kyootuunk'äjtpë ja teetytyëjk ja kyoowäämpëty. Jëtu'un tu'un ja jä'äy ayoopë, mëti'ipë n'aty jap natëkëpë tsimy ijttëpën, ja justiiisë, ja naapyaayo'oyë, tka'ijx-tkapäättëy. Èjtspäätëts ja nyäjkpaawëtiijtääkneý mëët tu'uk ja neky mëti'ipë ja juez Feraud tyukfiirmë'äjttëyën moojëts nyäjkni'aaane'emy etsëts nyäjktsum-nyäjkmtsëty, etsëts jap Miahuatlán nyäjkmëënëjxëty, etsëts jap xynyiiwäämpatä'ëntë koojëts ja käjpnjä'äy n'aaxiik-n'aakäjpë ets ja kootuunk-justiisë tniipëtë'ëktëty, e kyajtsëts n'aty njapë!, èjts japtamtsëts jëkäm, moo ja Wäjkwiinmëtë käjpnën.

Ja jä'äy mëti'ipë n'aty jam Wäjkwiinm ijtpën juez –nanja'atëm ijty mëët ja teety nyaayäjktnyëyë– oy ja neky kya'oy-kyaka'pyxyë moojëts nyäjkni'aaane'emyën, ojtsëts ja ntëkäm tsu'p xyäjkmtsëtyë taajëts xyäjktsuumëy, etsëts jëtu'un jap xykyë'ëyakä'äny Miahuatlán. Nanyäjktsuum ja wintsën José Inés Sandoval, nanja'atëm n'aty ja tsimyjya'ay titwanëëmëtë ets kyoowä'änëytëty.

Jantsytimnikaaxe'eky ja'a koojëts ja jä'äy xyniiwäämpety etsëts natëkëpë xyäjktsumëytë; èjts, jantsytimjëjp'ixyëts ja jëtu'un nmët'aty-njaykyepy koojëts ja Tribunal Superior, mëti'ipëts n'aty tin'aa'ookën, xypyaayo'oya'any etsëts xyäjkpëtsëmä'äny; kyajtëm ja'a, komtääxtujkxëëwnëmëts juuypyëtsemy xyäjkpëtsëëmtyë, kyajyëmty ja pën xypyaayo'oy, ets ja ë'ënën mëti'ipëts n'aty jam tinjayäjktekën jëtunyë ja jëtu'un nyanäjxy.

Jëtu'unëts jëtu'un axëëk njäjty-nkoopejty, jëtu'un tu'un ijty ja käjpnjä'äy jëpom-jëpom ja naatyeytyunë tmëënëjxk-tyäjknejkxtë mëtpë koo ja jotkujkjä'äytyëjk myëj'attë ets ti'ikyë mëët ja kootuunktëjk nyaayäjk'itëytë, jëtu'unëts

jētu'un ojts njaykyujkë koo ja käjpnjä'äy wintimpë ja aakujk'ajt-jotkujk'ajten t'ixtë-tpäättë penë jëtunyëmtëm ja teetytyëjk, ja jotkujkjä'äytyëjk ets ja kootuunktëjk nyaamyäjts'itä'änëytë ets ti'ikyë nyaayäjtunä'änëytë, taajëts ntukniipë'emëy etsëts ja winmä'äny n'ixtä'äwä'äny penë wi'ixtëmeexy mëpäät ja myëk'ajten kyotëkoytë. Ja'atsëts ntuunk'ajt ets nanjētu'un tu'un tuuny ja *Partido Liberal* perë oonyëm n'aty ja wiinkëtypyë jä'äy ja mëk'ajten timmëëtë, ja mëti'ipë ijty oy mëj'ajttëpën, ja'a tsipnëm ja n'aty yäjkmeëmaatä'äkä'äntë këjx oy ja jyayäjkwinkoowistë moo ja kootuunk'atën, ja aana'amën-kotujkën jëtunyëm ja jëetu'un t'itmo'oy ets tuk'oyë, ja mëti'ipë mëj'ajttëpën, naamyëjkajxëtëpën, mëti'ipë tii mëj-may myët'ajttëpën, ja kyajpë mëpäät yäjkna'am-yäjk'aatsiptë, yäjkmeëwä'äntë, ixën ja teetytyëjkëtyën. E natimjētu'un ja tu'un, koo ja *liberal* jä'äy kootuunk jyatëkëtë kyaj ja tsip ja wiinkëtypyë jä'äy tniwinmayëtë ets kowanë tyäjkpëtsëmtë ets n'it tsumtë-tmatstë ekë twojpsëmtë.

Koo ja jëmëjt 1839pë ets ja 1840pë yo'oy, ja'ajëts ntuunk'ajt mëti'ipëts n'aty tini'ixpëkën. Koo tpääty ja jëmëjt 1841, taajëts ja *Corte de Justicia* xytyukkäjppejty *juez de primera instancia* moo ja Wäjkwiinmëtë käjpnën.

31 äämp ja julyë po'o, 1843 jëmëjtooty taajëts npejky, ja'ajëts npëjk ja wintäj Margarita Maza, ja wintsën Antonio Maza ets ja wintäj Petra Parada ja nyëxëty.

1844 jëmëjtooty, taajëts ja *gobernador*, ja wintsën Antonio León, xytyukkäjppejty etsëts npu'utëkëty ixën *secretario* moo n'aty ja 'yaana'amën-kyotujkën tyäjkту'uyo'oya'anyën, nann'itëts nyäjkpeemy *vocal suplente* moo ja *Asamblea Departamental*. Kom majtsk tēkēek po'o taa ja *magistrado* tyëkäjtstääy jam *Tribunal Superior del Estado*, mëti'ipë ijty *Departamento* yäjktiipën, taajëts jam myëëmajtskpë *fiscal* nantu'un nyäjkpeemy.

Ja'a n'aty ye'epy ja 1845pë jëmëjt, taa ja diputaatëtëjk yäjkttukkäjpxpajttëy, mëti'ipë n'aty jam tunääntëpën *Asamblea Departamental*, e nankaaxë'këts jam ja nxëew

etsëtseexy ja kootuunk'at ntuktëk-ntukwä'äkë, e ëjts ja käjpnjä'äy xyjantsypëëm, jëtu'unëts ja kootuunk'at jëtu'un jam n'aawä'këy. 1846 jëmëjt'ëjxy ja *Asamblea Departamental* kyotëkooy, ja'akyëjxmpë koo ja soltäätejtk ja Nëëwiinmëtë Mëj kootuunk tniipëtë'ktëy, ja'a n'aty ja soltääte nyiiwintsën'äjtypy ja *general Paredes*. E ja'a, jëtu'unëk ja n'aty ja presiteentë, ja wintsën José Joaquín de Herrera, tinyë'emxëyë etsëkeexy jam tsapä'an'aakë'em nyejkxy, moo yë Estados Unidos mëet naapyäätëmë, e ja'a ojts ja kyajpxykyotëjy jap *hacienda del Peñasco* (San Luis Potosí) taa ja Nëëwiinmëtë käjpn t'aawëmpiijtëy, taa ja kootuunkkopk ojts jam tniiwä'äny, taa ja'a tpatwä'këy ja *Partido Monárquico Conservador*. E ja *Partido Liberal* kyaj ja nyaayäjkëy, ja'a ja mëet nyaapyu'utëjkëy ja *Partido Santanista*, taa jyotëkooytyëy koonëm ja Paredes tmëëmaatääktëy, taa ja Nëëwiinmëtë presiteentë'äjtk ja wintsën Mariano Salas t'ok'aawä'kënyëm.

Jam Wäjkwiinm ja'a jam ja Paredes nyiipëtë'k ja *general Juan Bautista Díaz*, taa ëëts niitëkëëk nyäjkukkäjpxpejty ets ëëts ja tuunk njëjptanëty: ja wintsën Luis Fernández del Campo, José Simeón Arteaga ets ëjts. Koo tu'un ja kootuunktëjk tnëjä'awëtëy ixën n'aty ëëts ja nkë'emkootuunk tinpemyën taa ëëts nimajtsk xyjëëwijsy, taa ja'ayë tyaany ja wintsën José Simeón Arteaga, ja'ats ja tu'unën jyëjptanäy. Ejts jamëts nwëmpijty moo jëtu'un tijtën *Fiscalía del Tribunal*, moojëts n'aty tinyäjkpemyën, taa ja *gobernador* Arteaga twijts'o'oyëy, taa wiinkëtypyë jä'äy jam tpeemy, taajëts ëjts xytyukkäjpxpejty presiteentë ekë regeentë, jëtu'un ijty yäjktijy mëti'ipë ijty ja *Tribunal de Justicia* kyopk'äjtypyën.

Taa ja Nëëwiinmëtë kootuunk tukkë'ëyë ja näax-käjpn tuknipëjktäy etseexy ja jya'ay tukkäjpxpattë mëti'ipëjeexy naamyujkëtëpën etseexy ja Mëj aana'amën-Mëj kotujkën twijts'oyëtë, ja mëti'ipë kojën 1824 jëmëjtooty. E moo ja Wäjkwiinmëtë käjpnën, niikanääk ja jä'äy yäjkukkäjpxpejty, ëjtspäät ja nyäjkpeemy, jëtu'unts ëëts

jam Nēewiinm nejkxy, disyemprē po'o'ējxy, 1846 jēmējtooty, ets ojts ēēts ja naatyukmukē, ja kajpxy-maytya'aky ets ja tu'unēn-pējkēn ntuktēkē. Ja nēewiinmētē kajpn tēē ja n'aty ja Estados Unidos ja tyujnmēētpē tuktējkētyaaynyē. E ja Nēewiinmētē Měj kootuunk nēkooyē n'aty ja meeny-jēnkāāp timyājk'mayjyājtnē, kyaj ja maataākēn tmēētē ets ja tujnmēētpē twinkoowā'ākēty ets twojpešsēmēty, e ja'a ja *Congreso* 'yaa'o'kēy etseexy ja tu'u myo'oyēyē jētu'untseexy ja meeny tpääty. Ja Wäjkwiinmētē diputaatē, ja wintsēn Tiburcio Cañas, ja'a jētu'un jayējp wään etseexy ja Měj kootuunk ja tu'u yājkmo'oy wi'ixmēpääteexy ja teetytyējk ja 'yoytyiijē kanāāk nax tnito'kē, jētu'untseexy ja meeny tpääty mēti'ipējeexy ja tsip yājktukniimēju'uyēpēn, koo jētu'un ja Estados Unidos ja tyujnmēētpē yājkwinkoowā'ākēwya'any, ja mēti'ipē n'aty ja Nēewiinmētē kajpn tituktēkētē. E kyopējk ja *comisión especial* mēti'ipēts n'aty ējts ntuktējkēp, taa n'ityē ja kotujkēn yājkkājpxnājxy, ets 10 äämp ja fepreerē po'o yājknii kajpxy-yājknii maytyaaky. Jajk ets tsiptāāk ja äāw-ayyuk kējx ja *Partido Moderado* –mēti'ipē n'aty may ja jya'ayēn moo ja Cámara, ja kotujktāāknēn moo tii kyopkpekyēn– 'yaatujk ja'a, kyaj ja joot-winmä'āmy tkopēkā'āny ixēn n'aty tijyayājktukniipēmēn. E jatytimkopkpejkēm ja'a, tsu'pnaxynyēm ja ojts kyopkpeky. Jekynyēm ja äāw-ayyuk jyāāknaawyinkoowojp-jyāāknaajyējpkooowojpēy ets tsipnēm ja neky yājk'oytyuuny moo ja aamukēpē ja joot-winmä'āny yājkkjāytyaanyēn. 10 yāāxnēp n'aty ja xēēw koo ja neky 'yaapāātēy, mēti'ipē Kotujkēn'ājtpēn, oy ja jētu'un ojts kytany ixēn n'aty jyayājktsekyēn, mētja'akyējxmpē koo jētu'un ja wiinkētypyē jā'äy t'aatujktēy.

Je'eyē ja neky pyētseemy, taa ja teetytyējk, ja *Partido Moderado* ja jya'ay, ets ja *conservadores* (mēti'ipē tsojktēpēn ets jētunyēm tii 'yitēty) jyotēkooytyēy ets ja kotujkēn, mēti'ipē n'äty näämpētsēēmpēn tyājkkotēkoyä'āntē, ets nantu'un tājkkjuutä'āntē ja wintsēn

Valentín Gómez Farías, ja Nëëwiinmëtë Mëj Kootuunk, këjx nantu'un ja jëtu'un t'oot'attë koo ja'a tkopk'aty ja *Partido Liberal* (mëti'ipë ijty jyatsejkyen etseexy ja tii tyëkäjtstäänyë). E jëtu'un ja tjantsyтуuntëy, nyiipëtë'ktëy ja Mëj Kotuunk koonëm tjantsyyäjkpëtsëëmтëy, n'itpë ja Estados Unidos ja tyujnmëëtpë yäjkwinkoowä'këtëy jam tsapä'an'aakë'em, moo jam mëët naapyäätëmën, ets nanjap Veracruz. E, tii tyuuntëy, ja'a ja *general* Santa Ana wyin'ë'en-wyinxäjtëy, mëti'ipë n'aty ja *Partido Liberal* tit'okpemyën presiteentë ets mëti'ipë n'aty ja jya'ayëty, ja *Partido Moderado* ets ja *Conservador*, tit'okpaxtën; ja'a ja mëët nyaapyu'uwä'kënyë, jëtu'un ja tu'un myaatääktëy. Ets jam ja ojts t'aaxäjëtë, tjëjpäätë'ëktë, Villa de Guadalupe mëët ja xyäântë-'yawënxäty ets ja ryeliikyëty këxy-ka'pyxy, këjx ja'a ja jëtu'un kyoowäântëp ja Tyoosmëëpëjkën ets ja mëk'äjtën mëti'ipë ijty myëtäjtëpën, katiipë pën myëëwä'änëtyëty. Jëtu'un tu'un ja wintsën Valentín Gómez Farías täjkju'ttëy ixën *vicepresidente* (mëti'ipë ja presiteentë kyootanaapyën) ets ja diputäätëtëjk, mëti'ipë ijty ja *Partido Liberal* pyu'uwä'këtëpën, yäjkpaawëtijttääktëy, ets kyaj ja myeeny yäjkmooytyëy mëti'ipë ijty jam nyii'ijttëpën Nëëwiinm. Ninääk ëëts ja Wäjkwiinmëtë käjpn n'atynitanë, nankyaj ja ëëts tii pu'utëjkën mëpäät npäätü këjx nantëë n'aty ja teetytyëjk ja jya'ayëty jam Wäjkwiinm ja kootuunk-justiise twinkoowijttä'ätë ets n'aty kë'em ja jya'ayëty titpëmtë. Ets ëëts, kyaj ja ëëts timja'a n'oknaamyujkënë moo ja *Congreso* këjx kyaj ja ëëts n'okniimayënë, taajëts ja njëën-ntëjk ntim'aawëmpijttënyë etsëts ja ntuunk njääkyäjkту'uyo'oy, ja mëti'ipëts n'aty tini'i'ixpëkën.

Nann'it jëmëjtëts [1847], aakoostëpo'ojooty, ja Wäjkwiinmëtë käjpn n'aawëmpijttëy. Ja *liberales* jä'äy (ja mëti'ipë jyatsojktëpën etseexy ja aana'amën-kotujkën tyëkäjtstäänyë, etseexy ja tii 'yo'oyëtyaaynyë), oy ja jëtu'un yäjkpaawëtijttä'äktë, kyayäjk'ixä'äntë, tam ja n'aty tyuntë-pyëktë ets ja joot-ja winmä'äy t'ixtä'ätë pënë

wi'ixeexy jatëk'ok ja nääx-käjpn t'okwijs'oyëtë. Èjts nannpu'utëjkëyëts ja njamyëttëjk, ja Wäjkwiiinmëtë nmëëtiputäättëtëjk, moopäättëts nmaataaky, këjx tam èëts ja kotujkën ets ja maataäkën nmëëtë, ja'a ja èëts npaatiimpy ets ja'a ja èëts nkoowaampy.

23 äämp n'aty ja noopyemprë po'o 'yany koo èëts ja jä'äy nmëëmaataaky, ja mëti'ipë èëts xyky'a'ixäämpën, ja mëti'ipë n'aty aakowanë ja kootuunktëjk tityäjkpëtsëëmtä'ätë ets n'aty kë'em tinyaapyëmëyëtë. Ja'a ja kootuunktëjk kyopk'äjt ja wintsën Marcos Pérez, ja mëti'ipë n'aty nyiipresiteentë'äjtypyën ja *Corte de Justicia*, taa ja kootuunktëjk nyaamyujkëtëy, mëti'ipë n'aty ja *Legislatura* wyiys'ijttëpën, taajëts *gobernador interino* xtyukkäjpaxpajttëy, etsëtseexy èjts n'ok'mëjkootuunk'atynyëm moo ja Wäjkwiiinmëtë käjpnën, koonëmeexy ja wä'äts Mëj kootuunk yäjkpemy.

29 äämp n'aty ja po'o, koojëts ja mëjkootuunk'at n'aawä'këy, ja'atsëts jekyjjäwë nwintanääy, koonëmëts nkë'ëyajky 12 äämp ja aakoostë po'ojëtë, 1848 jëmëjtooty, koo ja jemykootuunk yäjtukkäjpaxpëjty. Taajëts, n'ityë, myëëmajtsk'ok nyäjtukkäjpaxpajtkojnëmpëy, jëtu'unëts ja tu'unën jëtu'un nwintanääy, koonëmëts nkë'ëyajky 12 äämp ja aakoostë po'o, 1852 jëmëjtooty, etsëts ja wintsën Ignacio Mejía ntukkë'ëtëjkëy këjx ja'a n'aty tiyäjtukkäjpxpety *gobernador interino*. Ja'a n'aty ja jëmëjt 1850pë ye'epy koojëts ja nëëx Guadalupe 'ye'ky-tyëkooy, majtsknëm n'aty ja jyëmëjt'u'unk, e oyëts jajeexy timja'a njayäjnäxtëjkëy tsajptëjk'aakë'ëy, këjx mëjkootuunk'äjtpeëts ja n'aty ets oy ja aana'amën-kotujkën jëtu'un n'aty jyawä'äny, kyajëts ja'a nyäjk'aane'emy, taajëts ja n'u'unk kë'em nmëëtso'ony taajëts ojts jam nyäjnäxtëkë San Miguel, Wäjkwiiinmpa'am, jëtu'unëts ja ijxpat jëtu'un npeemy ets ja o'kpë jëkam nyäxtëkëty. Jëtu'un tu'un ja mëjwintsëntëjk ja 'yo'kpë kyanakynyäxtejkëtëy tsajptëjk'aakë'ëy-tsayptëjkpa'ääy, jëtu'un tu'un ni'ijtyë ja o'kpë jëkam

yäjkmeënëjkxtääynyëtëy, mëtpë ja wä'äts'äjtën ets katiipë tii pä'am, katiipë tii jotmay jyam'atety.

Je'eyëts nkopernatoor'äjtäy, 1852 jëmëjtooty, taajëts mëj wintsën nyäjkpeemy moo ja *Instituto de Ciencias y Artes*, wiink etsëts ja tu'unën jam njëjp'atëty ets wiink etsëts nanjam nyäjk'ixpëkëty, etsëts ja ënä'ktëjk ja *Derecho Civil* ntuknii'ijxëtëy. N'itxëew nantu'un tsyontaaky ja jotmay mëti'ipë jetu'un yäjktiipën *revolución de Jalisco*, koo ja jä'äy, mëti'ipë kyajpë ijty tsoktë etseexy tii tyëkatsy, ja kootuunktëjk jatëk'ok tniipëtë'ktëy. E ëjts, oyëts n'aty nkanakykootuunk'aty, yäjkniipëtë'këts ja nantu'un, ets ja'apäätëts xypyaawëtijtääknëtëy ja jä'äy mëti'ipëts n'aty mëët tin'oktuunmikyën koojëts nmëjkootuunk'äjty moo ja Wäjkwiinmëtë käjpnën, mëtja'akyëjxmpë koo ja kyë'em'oy'äjtën t'ixtä'atë ets ja jä'äy xim-yam tpu'uwä'äkëtë mëti'ipë, 'yaa'ijxëtëpën, maata'äkäämpën ets n'it tnijëewëmpitwä'knëtë ja mëti'ipë n'aty mëët ti 'yoktuunmuktën. Ëjts kyajëts ja wi'ix nwääny, je'eyëts ja na'ijxëtëy oyëts ja jëtu'un xynyiipëtë'ktëy, xykya'ixääntëy.

25 äämp ja mäyë po'o, 1853 jëmëjtooty, taajëts jap Ixtlán n'ojsy, jotmayëts ojts jap tu'uk n'ixy, ixënts ja ntuunk 'yaane'emyën mëtpë ja aana'amën-kotujkën ets ja jëëyo'oy-paayo'oyën, koo muum yë jä'äy ekë yë näax-käjpñ jyotmaypyaaty. 27 äämp, nanja'apë po'o, taajëts Etlá n'ojskojnëmpëy, ja'ajëts ojts jap n'ijxë ja Teokokwiilkëtë (*Teococuilco*) käjpn ja jyotmay. Japtsëts n'aty koojëts, kijkyxyëewën, ja tujnmëëtpë jap xypyaajäjtëy taajëts xymyäjstëy, taajëts, kommajtsk oorë, tu'uk ja neky (*pasaporte*) xytyukkë'ëtëjkëtëy etsëts jap xynyajtskajxëtëy Jalapa, Veracruz. Jëtu'unëts jëtu'un komjëpom, 28 äämp, ntso'ony, mëët ja wintsën Manuel Ruiz ets ja Francisco Rincón, këjx nantëëtëm ja n'aty nantu'un yäjkkaixpëtsëmtë. Jëtu'unëts jetu'un 4 äämp ja junyë po'o njäjtý jap Tehuacán, japnëm ëëts ja tujnmëëtpë xy'ixmäjtsy. Japëts tu'uk ja ë'ënën nyäjktejkëy

mëtja'akyëjxmpë koojëts ja jä'äy jëtu'un n'aty oywyi'ix xytyuny. 25 äämp n'aty ja po'o koojëts jap Jalapa njäyty, moojëts n'aty tinyäjknaajtskaxën.

Majtsk po'o ja kujkmëts jap n'ijty ets kyajyëmts ja wintsën Santa Ana ja jya'ay xy'ixmäjtstëy, jëtu'unts ja jëtu'un xytyimjëë'ix-xytyimpaa'ixtë. Taajëts jap nyäjk'ixkajxkojnëmpëy etsëts jap Jonacatepeque, Nëëwiinmpaa'äm, nyäjknaajtskajxëkyojnëmpëy, nëkoo koojëts xy'ok'aana'am-xy'ok'aatsiptë, koojëts xykyayäjkjotkujk'attë etsëts ja nijkën-xa'amëm nka'ix-nkapääätëty. Japtsëts jëtu'un n'aty nëjxääänë, Jonacatepeque, koojëts wiinkpë ja neky xymyooykyojnëmpëtëy, moojëts jap Perote, Veracruz, xynyaajtskaxëtë, e nantapnëmtsëts nkatsoony Jalapa, koojëts jatëkok wiinktsow nyäjknaajtskajxëkyojnëmpëy, wa'ajëktseexy nejkyxy Huamantla, Puebla, e japtsëts ojts nejky, 12 äämp ja septyemprë po'o, taajëts jap Puebla kanääk nax ja oytyijjë n'okniinäjxnëy. Japtsëts n'aty 19 äämp ja po'o ntsoonä'äny, koojëts jatëk'ok ja jä'äy xymyäjtskojnëmpëy, ja'ajëts xyäjkmäjtsëy ja wintsën José Santa Ana –ja wintsën Antonio ja myäänk–, taajëts jap *San José* tsimy-matsy xyäjk'ijttëy ets kyajëts ja mëpäät pën nmëtkajpxy-nmëtmaytya'aky, taajëts komjepy xymyëëtso'ontëy etsëts ojts jap xykyë'ëyaktë *San Juan de Ulúa*, jëtu'unëts jëtu'un jap njäyty 29 äämp. Ja'a ja wintsën José Isasi nyiiwintsen'äjt ja tujnmëëtpë, mëti'ipëts Puebla xymyëëtso'ontëyën etsëts ojts jap Veracruz xykyë'ëyaktë. Japëts naatyu'uk, aawa'kxy, xyäjk'ijttëy, kyajëts ja timja'a pën nmëtkajpx-nmëtmaytyä'äkëty, koonëmts 5 äämp ja oktuuprë po'o ja wintsën Joaquín Rodal, mëti'ipë n'aty jap wintsën'äjtpën, ja wiinkpë neky xytyukkë'ëtëjkëy, moojëts nyäjkajxpëtsëëmkojnëmpë etsëts jap Ewroopë (*Europa*) nyäjknaajtskaxë. E pëjkëpëts n'aty, taajëts jëtu'un njanëmääy etsëtseexy waan xy'aaxittë, etsëtseexy waan n'oktse'eky-n'ok'aakëta'aky, jëtu'untsëtseexy nejkyxy. Kyajyëmts ja xy'aaxijttëy, n'ityëyëkts ja jëtu'uneexy

ntimtsoony, taajëts kë'em ja n'oytyiijë
xytyimnapëjkmujkëtëy, jëtu'untsëts ojts jap bäärkëjooty,
kijkyxyëny, xypyëmtë.

Jëtu'unëts jëtu'un ntso'ony, taajëts 9 äämp ja oktuuprë
po'o jap njäyty La Habana, japtsëts waan n'ijty, taajëts jap
ntso'onkojnëmpëy 18 äämp ja disyemprë po'o, etsëts
nejkxy Nueva Orleans, e wa'ajëts jap njäyty 29 äämp
nanja'apë po'o.

Wa'ajëts jap Nueva Orleans ntsënäy jawaan kamajtsk
jëmëjt këjx wa'ajëts jap ntso'ony 20 äämp ja junyë po'o,
1855 jëmëjtooty, taajëts jap nmiiny Acapulco, ja'ajëts ojts
jap npu'uwä'äkëtë ja wintsën Juan Álvarez ets ja Ignacio
Comonfort, mëti'ipë n'aty jap nyiipëtë'ktëpën ja wintsën
Antonio López de Santa Ana, mët ja'akyëjxmpë koo
axëëk-ko'oy 'yaatë'ëtsy, koo oy kya'aane'emy. Wa'ajëts ojts
n'awëtity La Habana ets Panamá taajëts jap njäyty Acapulco
julyëkëxy, ets patyëts ja kowanë nejkxy, ja'koo ja Santa Ana
n'aty tu'uk ja kotujkën tityäjkpëtsemy moo jëtu'un
wyaanyën n'itnëmëk jëtu'uneexy ëëts ja Nëëwiinmëtë
käjpn n'aawëmpitë, ninääk n'aty ëëts tinyäjkwojpëtsemy,
pënë nmëëmëteepyëk ëëts, pënë nkoopëjkaapyëk ëëts pënë
wi'ix n'aty ja 'yaana'amëm timyäjktunä'äny. E je'eyëts ja
ääw-ayuuk nmëtooy, taajëts ja njamyëttëjk
ntimnaniijä'äyëy, ixën n'aty ëëts tinyäjkwojpëtsemyën,
etsëts jëtu'un nëmääytyëy etseexy ëëts ja Nëëwiinmëtë
käjpn n'aawëmpitë, jëtu'untseexy ëëts, nii'aamukë, ja jä'äy
niipëtë'eky mëti'ipë n'aty ja kootuunk'at oy
kyayäjktu'uyo'oytyëpën, etseexy ëëts ja kootuunk
nwinkoowitsy, jëtu'untseexy jatëk'ok ja jä'äy yäjkpemy
mëti'ipëjeexy oy tuumpën, mëti'ipëjeexy tsuj-yajkxon,
'aana'amp-yäjjkotujkpen, jëtu'untseexy ja nääx-käjpn
tuk'oyë. E kyopëjktëy ja jëtu'un, jantsytimkopkpeky, ja'a
jëtu'un ja jyoot-wyinmä'äny pyëëmtëy ja wintsën
Guadalupe Montenegro, José Dolores Zetina, Manuel
Cepeda Peraza, Esteban Calderón, Melchor Ocampo,
Ponciano Arriaga ets José María Mata, taa

Tamawliipëstsowëtë nyëjkxtëy, taa jap ëëts Akapuulkë naapyäätëy.

Waanë 'yijty, taa aakoostëjooty ja ääw-ayuuk yäjkmëtoy'ajty, tëëtëm n'aty ja Santa Ana ja kootuunk'at t'ixmatsy etstëm n'aty ja Nëëwiinmëtë käjpn titukyo'oytyu'uty. Jam Nëëwiinm, ja'atëm n'aty jam titpaatuntë ja *Plan de Ayutla*, ets ja'atëm n'aty presiteentë titpëmte ja *general* Martín Carrera. Tyukxontääk ja jä'äy koo ja Santa Ana a kootuunk'äjtë t'ixmäjtsy, tii tu'un kyatuuntëy kyaj ja tpaamäy-tpaatäjtëy ja neky mëti'ipë n'aty tityäjkpëtë'ëktën (ja *acta del pronunciamiento*) ja 'yëjx-kopk ets pënë tiijëtytyëm jëtu'un jap yäjkkookäjpxëp. Wa'ajë ja neky kyomäytyëy, myëjpëemtëy, taa tyäjknikojuuttëy. Èjts kyajëts ja jëtu'un ntukjotkëtaaky, taajëts ja wintsën Diego Álvarez jetu'un nëmäy katiipëjexy ja aana'amën (ja *Plan de Ayutla*), ja'a tsyopäätëy ets nankyajeexy ja'a tyuny ja jä'äy mëti'ipë n'aty presiteentë tiyäjkpemyën, këjx ja *Plan de Ayutla* kyaj ja tyäjkkotiky ets ja jä'äy, ja mëti'ipë n'aty jam Nëëwiinm tinyaamyukëytën, ja presiteentë tukkäjpxpattety. Jatuk nax, nanja'a jëtu'un n'aty tinyaapyëmëytë kootuunk ja wintsën Antonio López de Santa Ana ja jya'ay, ja mëti'ipë n'aty ja näax-käjpn titka'okmëj'ixtën ets n'aty këxy-kakëxy ti'yok'aatë'ëtstë. E ja wintsën Diego Álvarez xy'amëtoow'ijtxëyëts ja n'ääw-n'ayuuk, taajëts komjepy ojts ja neky n'ixy moo n'aty jam kyojyën etseexy jap wä'äts tnëkajpxy wi'ix ja tu'unën n'aty jam Nëëwiinm tyu'uyo'oy ets pënë wi'ixtëm ja aana'amën-kotujkën n'aty yäjktukjotkëta'aky.

Ja *general* Juan Álvarez tap ja na'ty Texca, moo n'aty ja kyotujktääk n tmëëtën ets wä'äts ja tnëjä'äwëy wi'ix n'aty jam Nëëwiinm ja tuunk tiyäjkniiipëmë, e kyajyëm ja tukjotkëtaaky, taa ja jya'ay tyäjknäamyujkëy, taa kë'em jam Nëëwiinm timwäänejkxy ets ja tu'unën ojts jam kë'em tjëjp'aty, ja mëti'ipë n'aty kë'em tit'okyäjksonta'akyën, etseexy ja xëëw-jiky'äjtën 'yoyë moo ja Nëëwiinmëtë käjpnën.

Kommajtsk, tëkëëk, xëew jap jyajty Texca ja wintsën Ignacio Campuzano, ja'atëm n'aty kajxëp ja wintsën Martín Carrera ets ja wintsën Álvarez tukkopëkä'äny etseexy pyu'ukäjpäxyë, etseexy ja'a, ja wintsën Carrera, myëjkootuunk'aty moo yë Nëëwiinmëtë käjpnën; ets nantu'umpë, etseexy ni'ijtyë ja kootuunktëjt, ja wintsëntejk, 'yijxpäatyëyë, wyintsë'ëkyë, ixën ja mëjkootuunkën, jëtu'un ja tu'un presiteentë nyaatsyëkyëyë. Taa ja wintsëntëjk nyaamyujkëtëy, nantamëts n'aty ëjts, taa ja Campuzano ja ääw-ayuuk, jëjpiitu'uty-jëjpkoonu'ty, yäjtukjajkyujkëy koo kyaj mëpäät ja wintsën Martín Carrera ja'a tyany presiteentë. E ja'a, jyaykyujkëy ja'a, taa nyaajyëpëjkënëy, kyajyëm ja wyintsën, ja mëti'ipë n'aty tikyëxyëyë, ja aatso'owëmpijtën t'oktukmëtoonëy. Taa ja *general* Álvarez tyimnatso'ony, taa mëet ja jya'ay jam Nëëwiinm nyejkxy. Jap Chilpancingo, jap jatëk'ok ja wintsën Martín Carrera nimajtsk ja jya'ay jyäjtkojnëmpëtëy, nanja'ayëmtëm ja ääw-ayuuk n'aty myëëmiintëp, etseexy ja wyintsën ja'a tyany presiteentë. Yäjk'amëtoow'ijttëy ja 'yääw-'yayuukëty, tamëts n'aty ëjts, taa jatëk'ok yäjkjëjpmëëkäjpxëtëy. E ja'a nanjyaykyujkëtëy ja'a, koo kyaj mëpäät ja wintsën Carrera ja'a myëjkkootuunk'aty, këjx niwaanë n'aty ja jä'äy tipyemyëyë, kyaj n'aty ja käjpn ja'a tityukkäjpxpetyëyë, ixën pyäätëyën, ixën ja Mëj aana'amën-Mëj kotujkën tnii'aane'emyën. Taajëts jëtu'un ëjts nwaany etseexy ja wintsën Martín Carrera tyimyäjkniijayë, etseexy, oykyajpxykyëjxmpë, jëtu'un yäjkwanëëmë etseexy ja aana'amën-kotujkën oyjyootkyëjxmpë tjëpwä'ktu'uty, jëtu'untseexy ja nääx-käjpñ ja kyootuunk ja'a tpemy. Taa nanja'a ja jya'ay ja neky tmëëwëmpijttëy ets ja wyintsën tukkë'ëtëjkëtëy. E jyaykyujkëy ja wintsën Carrera ja ääw-ayuuk, taa jyantsynaajyëpëjkëy, jëtu'un tu'un ja kootuunk'äjtë t'ixmäjtsy. Taa tu'uk ja *comandante* ja kotujkën tmëëtäny, mëti'ipë n'aty ja neky titfiirmë'atyën koo ja neky pyëte'ky (ja *pronunciamento*), n'itpë ja Santa Ana ja kootujktääkn

tjējpyo'oytyuuty. Ja jä'äy mēti'ipē ja Martín Carrera jap kyajxēn Chilpancingo, ja'a ja ijty ja wintsēn Isidro Olvera ets ja wintsēn Francisco Zarco ja tyeety.

Taa ja wintsēn Álvarez ja tyu'u jatēk'ok tjējpwä'kēy, taa jap jyajty Iguala, japts tu'uk ja neky tyäjkkojy mēti'ipē tyukxēpajtēn *Manifiesto a la Nación*, e japts kanääk ja winmä'äny tkoojä'äyēy mēti'ipējeexy ja näax-käjpñ mējwiin-kajaa tyuk'o'oyēpēn, ets jētu'un tjajējp'ixy etseexy kanääk nax ja tii tyēkäjtsnē, jētu'untseexy ja näax-käjpñ ja xyēēw-jyiky'äjtn 'yo'oyēnē. Taa nikanääk ja jä'äy tukkäjpxpejty (tu'uk moojēty tu'uk tu'ukpē ja *estado* moopäät yē Nēēwiinmētē käjpñ 'yawētityēn), mēti'ipējeexy pyaatuuntēpēn, mēti'ipējeexy yäjksopäättēpēn ja joot-ja winmä'äny ixēn n'aty jap nekyooty yäjkkäjpxkaaxe'ekyēn. E ojtsēts nantu'un nyäjtukkäjpxpety, etsētseexy ja Wäjkwiinmētē käjpñ ja'a nitanē. Jap ja naatyukmukē 'yijty Cuernavaca, japts okwä'äny yäjkniiimaytyaaky pēnē pēneexy okyäjkpēēmp presiteentē moo yē Nēēwiinmētē käjpñēn. E ja'a ojts yäjkpemy Měj Kootuunk ja *general* Juan Álvarez, jētu'un ja niimaypyē ja jä'äy wyaany. Jētu'un tu'un ja kootuunk'äjtk ojts t'aawä'äkē. Taa ja jyamyēättējk, mēti'ipē mēet ja kootuunk'at tukmukä'äny, timnatukkäjpxpejty, e ja'a ojts tpemy *ministro de Relaciones Interiores y Exteriores* ja wintsēn Melchor Ocampo; *ministro de Guerra*, ja wintsēn Ignacio Comonfort; *ministro de Hacienda*, ja wintsēn Guillermo Prieto ets *ministro de Justicia e Instrucción Pública*, ējts ojts xypyemy. Taa ja neky tyimnapētseemy ets ja näax-käjpñ yäjktuknipejky etseexy ja jya'ay tukkäjpxpattē pēnē pēnētyeexy tējkētēp diputaatē, ja'atseexy ja Nēēwiinmētē käjpñ nyitanääytyēp. E komē ja'a n'aty yäjktsojqp, yäjk'ixtaapy, ja oy'äjt-tsu'äjtn, ja aawä'äts'äjtn, ja kijpxy'äjtn-tuknax'äjtn, katiipējeexy pēn nyakymyēj'aty, jētu'un ja äaw-ayuuk tyukmijky etseexy kyaj ja teetytyējk nyakyyäjk'itmo'otē, kyajeexy ja kootuunk'at tnakytyuktēk-tnakytyukwä'äkētē kējx tēē

jëtu'un n'aty tyäjk'ixëytë koo myëj'attë, koo ja ayoopëtëjk kyaj t'ijxpäättë, kyaj tuk'ayowtë ets tyimnaniipëtë'ktëp ja'a mëti'ipë ja niikäjpäxë'këtëpën. Ja tetytyëjk jëtu'un ja tu'uneexy ja tey'äjtën tmëëtëtë ixën ja käjpnjä'äyën, ti'ikyë, tuknax, kyajeexy nyakymyëj'attë, kyajeexy ja maataäkën ets ja kotujkën tnakymyëëtëtë.

Ja *general* Comonfort kyaj ja joot-winmä'äny jëtu'un tukjotkëtaaky këjx ja'a ja tsyë'këp ja jotkujkjä'äytyëjkëty, ja mëti'ipë jëtunyëm tii tsyojktëpën, ja kyajpë tii tyäjktëkatsä'äntë. Ajkëy ja'a koo ja teetytyëjk nitu'uk kyayäjktukkäjxpejty jap Iguala, këjx jëtu'un ja tu'un tjajëjp'ijxy etsëëxy ja kootuunktëjk niikujkwa'kxy teetyëtë: niikujkwa'kxyeexy ja teetytyëjk ets niikujkwa'kxyeexy ja najä'äy. Ets nanja'ajëkeexy ja jä'äy tuuntëp mëti'ipë n'aty ja soltäättëtëjk titniiwintsën'attë koo ja kootuunktëjk ja kyootuunk'at tjëjpwä'ktuuttëy mëtja'akyëjxmpë koo ja käjpnjä'äy kyatsokëytë. Jëtu'un tu'un ja jotmay ojts yäjk'ixy-yäjkpääty këjx kyaj ja joot-winmä'äny tyi'ikyë, kyaj ja naatyukjotkëtä'äkë jyam'aty, kyaj ja ääw-auuk tsuj-yajkxon nyëëwitsy-tyu'uwitsy pënë wi'ixtëmeexy ja tu'unën 'yoktu'uyo'oy. Ja wintsën Ocampo kyoyjyä'äwëy ja'a koo ja naajyaykyujkë kyajam'aty, taa ja kyotujkën timjëjpyo'oytyuutnëy. Ja wintsën Prieto ets ëjts nannjajëjpkäjpxtu'utään ëëts ja nkootuunk'at ixën n'aty ëëts tinyäjktukkäjpxpetyën perë taa ëëts ja presiteentë jëtu'un xynyëmääy etseexy kyaj ëëts naajyëëpekyëyë ja'koo tsip ja n'aty ja jä'äy tpäätä'äny mëti'ipëjeexy mëët ja tu'unën tjëptanë, taa tu'un ëëts mëët njääktääny. Ëjts nanpatyëts ja tu'un ntääny koojëts jëtu'un tii njayäjk'oyëwya'any moojëtyeexy myëpäät'aty, jëtu'un'tseexy ni'ijtyë ja käjpnjä'äy tuk'oyë, këjx paty n'aty may ja jä'äy titpa'ayootu'uty ekë titko'ookë koo n'aty ja ko'oypyë kootuunk, mëti'ipë n'aty kawënu'umpë tityeytyunëytë, titniipëtë'ëktë ets n'aty titwojpetsëmtë.

N'it xëëwëts nantu'un ja ääw-ayuuk xyniijäyty moojëts ja Wäjkwiinmëtë kootuunk xy'aawäänë koojëts n'aty ja

wintsën Martín Carrera jam tixypyemy Měj kootuunk (*gobernador*) etsëktseexy nējx ja kotujkën n'aawä'äkë, e kyajyëm̄ts ja nkopejky kējx ja *general* Carrera kyaj ja tii kotujkën, maataäkën, tmëëtë ets ja kootuunktējk tpëmety.

Taa ja kotujktääkn jam waan 'yokyäjkmëenējxkpēy Tlalpan, taa kom'ook yäjkmëemiinkojnēmpēy jam Nēewiim, jamts jatēk'ok nyääxkētaaky.

Ja wintsën Álvarez tsuj-yajkxon ja ja'ay 'yaaxäjyë mēti'ipē mēet ja jyoot-wyinmä'äny nyaapyaatyëyë, timë ja jotkujkjä'äytyējk, ja mēti'ipē kyaj tsoktē ets tii tyëkatsety, timnaniipētē'kētēy ja'a, kyaj ja 'yixä'änēytē kējx kyaj ja kyoowit-kyoomeenyë, kyaj ja jyotkujkjä'äyë. Ja'a wa'axë ja ijty oyjya'ay, tuta'aky. Nyiiku'un-nyiitsi'iwētēy ja'a, nyiixiik-tyukxiiktēy ja'a, axëek-ko'oy ja tuuntēy-tnēmäytyëy ets tsoytyu'unootm tjayäjktanääntēy.

Tuk'ok, taa ja wintsën Álvarez tu'uk ja awēnax yäjktukwintsë'kēy jam moo ja *Teatro Nacional*. Ja jä'äy mēti'ipē ka'ixäänētēpën naatyukkājpxētēy ja'a ets kyajyem ja 'yojsttēy ets nanmay ja jä'äy t'aakājpxētēy katiipē nyējxktēy jam moo n'aty ja wintsën jam yäjktukwintsë'ekë ja tu'unën. Nantaa t'aakājpxētēy ets twin'ë'en-twinxäjtyë, tkomäytyëy ja *general* Comonfort ets tukmëepējktēy koo tu'un ja'a ni'ikë pyäätēyë-wyinmatsēyë etseexy ja'a myējkoottuunk'aty, katiinēm ja wintsën Álvarez. Jētu'un tu'un ja koomeenyjya'ay twin'ijt-twinxoontēy, tukmëepējktēy, ja wintsën Comonfort koo tu'un ja'a ni'ikë ja jä'äy pyu'ukājpxēwya'anyëyë. E ja Comonfort jyantsymëepējky ja jotkujkjä'äytyējk ja 'yääw-'yayuuk, nankyajyëm̄ts ja wintsën Álvarez ojts tjamyëët'aty moo n'aty jam yäjxëētunyën, oy ja n'aty ti'yokpu'utëkëyë. Patyëts yä'ätë ääw-ayuuk nkājpxpääty ets yäjkyajkyujkēty pënë tiitëmkoo ja wintsën Álvarez je'eyë tuktsojk myējkoottuunk'äjty ets pënë tiitëmkoo ja kootuunk'at ajotkomonë tjējpyo'oytyuuty.

Ja'anēm̄ n'aty ja wintsën Álvarez mējkoottuunk'äjtp ets kyajnēm̄ n'aty ja wintsën Comonfort ja jotkujkjä'äytyējk

pyemyëyë presiteentë, taajëts ntuunk'äjty ja *Ley de administración de justicia*, moojëts nääkën ja kotujkën nwijs't'o'oyëy ekë nwijs'tëkäjtsy jëtu'untseexy ja kijpxy'äjtn-tuknax'ajtnë jyaa'ajtnë, katiipëjeexy pën nyakymyëj'aty, katiipëjeexy pën kyayäjkmay. Këjx ja aana'amën-kotujkën mëti'ipë n'aty yäjkaatuumpën kyaj ja ijty kijpxy-tuknax ja jä'äy tuk'oyë, kyaj ja ijty tuknax ja jä'äy yäjkaayo'oy ekë ja justiiisë t'ixy-tpääty. Ja'a ja ijty je'eyë pyu'upejkpy-kyoowaampy, tyuk'o'oyëp, ja jotkujkjä'äy, ja koomeentytyëjk, ja mëti'ipë tii myëtäjtaapyën, ja kyajpë tii tyäjkmayjyaty. Jëtu'unëts ja jëtu'un ntuuny, mopäättëts nmaataaky, këjx yë yä'ätë tu'unën niimiky-tukmiky yë tseky, xiikymiky-käjpxmiky yë tseky. Kyaj ja tu'un t'okpäätnëy këjx tëë ja n'aty ëëts npu'uwäätsnë, tëë n'aty ja wintsën Ocampo nyaajyëpëjkënë ets ja wintsën Comonfort -ja Ocampo ja wyintsën- kyaj ja ëëts ja njoot-nwinmä'äny xytyukjotkëtääkë. Jatuk nax, yajkxon jëtu'un ja mëëtsip ja wintsën Álvarez ja kyootuunk'at t'aatujkëtë, kyaj ja tu'umo'otë ets ja 'yaana'amën-kyotujkën tyäjktunëty, kowanë ja tu'un timyäjpsëmä'äntë. Jetu'un tu'un ja tuunk timja'a kyatu'uyo'oy, paty ojts ja aana'amën-kotujkën, mëti'ipëts ojts njatuunk'atyën, mëjwiin-kajaa kyatu'uwitsy. Ja'ayëts ojts nyäjkkotëkoy ja mëk'ajtnë mëti'ipë ijty ja teetytyëjk myët'ajttëpën moo ja kootuunk'atën ets moo ja aana'amën-kotujkën, jëtu'unts timja'a yäjkaayo'oytyëty, yäjjustiisëtuntëty, koo tii tëko'oyën tuntëty. Ja soltääte ja wyintsëntëjkëty nanyäjkmëemaataäktëty ja waan, yäjkpëjkëtëty waan ja mëk'ajtnë.

Je'eyëts ja aana'amën-kotujkën nyäj'k'aapäättëty –ja'ajëts xytyukpu'utëjkëtëty ja Wäjkwiiinmëtë ënä'ktëjkëty, ja wintsën Manuel Dublán ets ja Ignacio Mariscal– taajëts ja wintsën presiteentë Juan Álvarez ntuk'ijxy e ja'a tyukjotkëtääk ja'a, oy ja t'ijxy, taa tnii'aane'emy etseexy pyëtsëëmnë ixën tu'uk ja *ley general* mëtpë ja justiiisë tu'unën. Taajëts ëjts nantu'un nyäjkniiikotujkënëy, 23 äämp

ja noopyemprë po'o, 1855 jëmëjtooty, jëtu'unts ja *ley* yo'oywyä'kxnëy.

Oy ja *ley* kya'oyë, kyaka'pxyë, tyukjotkëtääk ja *Partido Progresista* ets tsuj-yajkxon ja jya'ay t'aaxäjëtëy. Ja'a jëtu'un ja jëën yäjkmëjëy mëti'ipë kom'ook ja ko'oypyë-axëëkpë nyäxkono'këtyaayën. Ja'a jëtu'un ja jotkujkjä'äytyëjk, ja kyajpë pën myayëytë, yäjktukwinkoowä'këtëy, jëtu'unts ja nääx-käjpn ja tsyojkën tyäjktunëty. Perë ja koomeenyja'aytyëjk jotëkooytyëy ja nantu'un, 'yixtääytyëy ja winmä'äny pënë wi'ixtëmeexy ja *general Álvarez* t'oktäjkjuuttë etseexy ja wintsën Ignacio Comonfort ja'a tpëmtë Mëj kootuunk, jëtu'unts nyitanëytëty ets pyu'utëkëytëty. E jap Guanajuato tëëtëm n'aty ja wintsën Manuel Doblado ja *Plan de Religiön y Fueros* tniikäjpxe'eky ets jëtu'un tkoowä'äny, ja'ats ja koomeenyja'aytyëjk tyimnapu'uwä'këtëy. Jëtu'un tu'un niikanääk ja wintsën Álvarez tukmujktëy ets jëtu'un tnëmääytyëy koo ja käjpnjä'äy kyaj 'yoktsojkënë, koo tu'un ja'akyëjxmpë ja jä'äy n'aty jatëk'ok nyaanyiiwä'äkëwya'anyëyë, ja'apää't jëtu'un nyimääyënëy nääkën ja jya'ay, mëti'ipë n'aty mëët tyuunmikyën, ixën ja *ministro de Guerra*, etsekeexy tyimjëëwyä'knë. E ja wintsën Álvarez wa'ajë ja'a oyjya'ay, tuta'aky, kyaj ja 'yaanemy-'yaatseky, ja'a ja oy'äj't-tsu'äj'tën ja nääx-käjpn tyukmëetsejkypy ets wintimpë ja tyäjkkotiky ets ja'akyëjxmpë ja nääx-käjpn tsiyptunëty. Jëtu'un tu'un ja mëjkootuunk'at nyaatyukkë'ëwäätsëy oyjyootkyëjxmpë ets ja wintsën Ignacio Comonfort tukkë'ëtëjkëy.

Je'eyë ja wintsën Álvarez ja kootuunk'at t'ixmäjtsy taa ëëts nantu'un njëëwyä'knëy, ninääk n'aty ëëts tixytyukkäjpxpety ets ëëts npu'utëkëty. Taa ja jemykyootuunk ja jya'ay timnapëëmtäay moojëty n'aty ëëts ja it jam tin'ixmatsyën ets ääkja'a ja jä'äy pyëëm mëti'ipë n'aty tyuk'ijtëtëpën ja *Partido Moderado*. E oywyi'ixë-tyiijë, oy ja tu'un ntijëmëty ëëts xykyapu'uwä'äkë, oy ja nikanääk tyuuntëy, nyiikäjpxë'ktëy ets kyoowääntëy ja ääw-ayuuk, ja

joot-winmä'äny, etseexy ja tëkajtsën jyam'äjtnë jëtu'untseexy tii 'yo'oyënë, etseexy ja nääx-käjpn ja aakujk'ajt-jotkujk'äjtn t'ijxnë-tpäätnë. Jëtu'un tu'un ojts niikanääk ja jä'äy nyikaaxe'eky mëti'ipë, ntijëmety, wiinktsow naakyoopëjkëtëpën, perë oy-tsuj ja jyoot wyinmä'äny këjx ja'a ja nääx-käjpn tyukmëetsejky ja oy'ajt-tsuj'äjtn. Jatuk nax nannikaaxë'k nääkën ja jä'äy mëti'ipë, ntijëmety, ëëts xyjapu'uwä'këpën ets ko'oy-axëëk ja joot-winmä'äny tyäjkpëtsëëmnëtëy, ets jëëwimpitwä'knëtëy ja'a taa ja wiinkjä'äy tpu'uwä'kënëtëy mëtja'akyëjxmpë koo 'yok'aanëm-'yok'aatsoktë.

Ja jemy kyootuunk wyintsë'këy ja aana'amën-kotujkën mëti'ipëts n'aty 23 äämp ja noopyëmprë po'o tinyäjkpëtsemyën, kyaj ja timja'a tjëëwijtstey këjx may n'aty oy ja jä'äy titukjotkëta'aky. Taajëts jatëk'ok nyäjkwäätsuoy etsëtseexy nëjcx jam Wäjwiinm kanääk nax ja jotmay nyäjk'oyë. Ja'a jëtu'un n'aty jam petë'ktëp ja kootuunktëjk ets ja soltätëtëtëjk mëti'ipë n'aty ja *general* Santa Ana mëet tityuntën. Nëkoo koo ëëts ja njoot-nwinmä'äny xykypaatuunë, ja'a n'aty ja *general* Carrera ja 'yääw-'yayuuk pyaatuunëtëp ets nantëë n'aty tjëjpmëëkäjpxëtë ja aana'amën-kotujkën mëti'ipëts n'aty ëjts tinyäjkpëtsemyën. Èjts nkoowä'änaampyëts ja aana'amën ixën n'aty tipyëtsemyën, jatuk nax kyajëts mëpääts ja kootuunk nkamëëmëtöyëp, jëtu'unëts jëtu'un ja kootuunk ja 'yaana'amën npaatuunëy taajëts jam Nëëwiinm ntso'ony disyëmprëkëxy mëëtëts niiwaanë ja njamyëët mëti'ipëts nyäjtukpaakajxën. Je'eyëts ja Wäjkwiiinmëtë käjpn ntuktëjkëy taa ja mëëtsip myoontääytyëy ets nya'yaawä'änëtëy koojëts xymyëttunä'äntë.

Wa'ajëts jam Wajkwiiinm njäjty 10 äämp ja eneerë po'o, 1856 jëmëjtooty, taajëts ja kotujkën n'aaxäjëy, ja'ajëts ja wintsën *general* José María García oyjyootkyëjxmpë xytyukkë'ëtëjkëy.

Ja'ajëts jayëjp n'oktimwijts'o'oyëkyoj ja soltätëtëtëjk ja tyu'unën, wi'ix mëpääteexy ja nääx-käjpn t'ijx'ittë,

tmëetuntë, ixën jëtu'un yäjktijyën *guardia nacional*, taajëts nantu'un nyäjkkotëkooy ja it moo n'aty jam ja soltääätëtk tukjejpyë tinyanyiipëmëytën këjx kyaj ja tyu'unën oy tyäjktu'uyo'oy-tyäjktu'uwitstë ets, jatuk nax, ja wyintsëntëjk tyimtuuntëp ja'a pënë tii tyimtsojktëp, kyaj ja aana'amën-kotujkën twinjäw-twintsë'ëkëtë, jëtu'un tu'un n'aty ja wiinkëtypyë kootuunktëjk tityuk'ijxtanëytë ets kootsë'ëkë ja'ajëty mëtpë ja käjpnjä'äy, kyaj mëpäät ja jä'äy tsuj-yajkxon tyuntë-pyëktë ekë nyaxëtë-tyëkëtë. Jëtu'unëts ja tuunk jëtu'un ntukniipë'emëy moo ja Wäjkwiiinmëtë käjpnën ets jëtu'unëts ja jëtu'un nyäjktu'uwijtsy etsëts nyäj'ijxëy koo kyaj kowanë tsyëkyëyë, aapeky, ja soltääätëtk ja kyotujktääknëty (*comandancias generales*) ets ja tu'unën-pëjkën tsuj-yajkxon nyëëwits-tyu'uwitsëty. Jëtu'un tu'un ojts ja soltääätëwintsëntëjk ja myëk'äjten yäjkpëjkëtë këjx tuknax n'aty ja Mëjkootuunk mëet nyaajyä'äwënëtë ets wënë'äjëty wyinäjxnëtëp ja'a mëet ja kotujkën. Kë'em ja nya'yaana'amënëtë, kyaj ja kootuunktëjk t'okwinjä'äw-t'okwintsë'kënëtë, kyaj ja t'ok'aapëjknëtë ekë t'okmëëmëtoonëtë. Kyaj ja Mëjkootuunk (*gobernador*) ijty ja'a ti'ikyë ja aana'amën-kotujkën tmëëtë, wënë'äjëty nikë aane'emy ja 'yity, ja'a ja soltääätëwintsëntëjk aana'amëp, ja'a ja kyotujkën ni'ikë tuump, e kyaj ja jëtu'un pyääätëyë paty ja tu'unën-pëjkën tsuj-yajkxon kyanëëwitsy-kyatu'uwitsy, këjx janääm ijty ja kootuunktëjk tniipëtë'ëktë, ixën jyajty-kyoopejtyën wënu'un ja aana'amën-kotujkën tyuuny mëti'ipë yäjktijpën *Constitución de 1824*.

Ja wintsën Comonfort, oy ja aana'amën-kotujkëjtën tjaniiaane'emy ets oy ja mëk'äjten tjamëëtë, kyaj ja jyotmekta'aky ets ja jëtu'umpë kotujktääkn tyäjkkotëkoyëty, taa jëtu'un wyaany etseexy jam Wäjkwiiinm ja jëtu'umpë kotujktääkn jyääk'ijt'aatë'ëtsy, taajëts xytyuknipejky etsëktseexy nan'ëjts nkokp'aty ja *comandancia general*, këjx ëjts n'aty ijtp Mëjkootuunk (*gobernador*). E nkokpëjkëts ja'a, katiipëjeexy wiinkpë jä'äy tjëjp'aty, këjx kyajxë ja joot-winmä'äny nyanaapyaatyëyë,

kajekyxyëpjeexy ja tu'unën tsiipta'aky, ets jatuk nax ja'a jëtu'un päätëp tniivan-tniitijëty ja Mëjkootuunk, këjx jam ja kyotujktääknooty ja tu'unën n'aty tyu'uyo'oya'any. E tiijëts ntuun, ja'ajëts ja Wäjkwiiinmëtë diputäätëtëjk ntuknipëjktëy etseexy jyotëkoytyë, jëtu'untseexy ja soltäätëtëjk ja kyotujktääknëty (*comandancias generales*) kyotëkoonyëtë, kyajeexy jap nyakynyiikotukë moo ja jemypyë ja aana'amën-kotujkën (*Constitución*) n'aty kyojwä'änyën.

Ja wintsën Comonfort ja'a ja n'aty yäjktiimpy ja *Plan de Ayutla*, mëj-kajaa n'aty oy ja mëk'äjtën tmëëtë, ja'a ja naatyuk ja kyotujkën tuump, kyajnëmxë n'aty ja jemypyë ja Mëj aana'amën-Mëj kotujkën (*Constitución*) pyëtsemy. Ja käjpnjä'äj jyajëjp'ijxnëtëp jëtu'un etseexy ja tii tyëkäjtsnë, etseexy ja tii 'yo'oyënë, e jam ja jëjp'ijxën tpëmtë moo n'aty ja wiinkpë, ja jemypyë, ja aana'amën-ja kotujkën kyojwä'änyën. Ja näax-käjpn ja'a ja jyajëjp'ijxypy ja aawä'äts'äjtën, jëtu'untseexy myëpäät'aty ja tu'unën-pëjkën, ja näjxën-tejkën, ja naamyëëtun-naamyëëmaatä'äkë. Nëkooyë ja xëëw-jiky'äjtën tyimtsiptääknëy, kyaj ja nijkën-xa'amën ekë ja aakujk'äjtën-jotkujk'äjtën jyam'aty, aatoonk-aapäätk ja jä'äy tii tniipëtë'ëkä'äny këjx axëëk n'aty ja näax-käjpn tijyaty-tikyoopety koo ja Santa Ana myëjkootuunk'äjty.

Taa ja wintsën Comonfort tu'uk ja aana'amën-kotujkën tjääktimyjäjkpëtseemy, mëti'ipë tyukxëpajtën *Estatuto orgánico*, moo ja aana'amën-kotujkën kë'em nyaatyuknikäjpxtä'äyëyë, ja'a jëtu'un naatyuk ja kootuunk'at myëëtanaapy, kyaj ja wiinkpë mëpäät 'yaane'emy-yäjjkotiky ets ni'ijtyë ja näax-käjpn jëtu'un myëmëtootä'äjëyëty, kyaj ja wiinkëtypyë kootuunktëjk mëpäät tii tu'unën tyäjktu'uyo'oytyë, ja'anëm jëtu'un 'oktimyjäjk'aapëkëp ets 'yoktimyjäjjkotukëp. E kyoyjyä'äwëy ja näax-käjpn, kyaj ja jä'äy jëtu'un tkopëkä'äny. Ja Wäjkwiiinmëtë kootuunk 'yoytyuuntëy tu'uk ja neky moo ja ääw-ayuuk tjëjpmëëkäjpxëtëy ets

nanmoo t'antootëy etseexy ja aana'amën yäjk'ixwitsy, kyajeexy yäjkpaatuny. Kyajyëm ja ääw-ayuuk ja jä'äy t'aatsoowëmpiity perë nankyajyëm ja kotujkën yäjkpaatuuny moo ja Wäjkwiinmëtë käjpnën.

Yä'ätë jëmëjt (1856) ja'a ja wintsën Miguel Lerdo de Tejada tëjkëy *ministerio de Hacienda* (moo yë meeny-jënkäp yäjk'ixyën), taa tu'uk ja aana'amën-kotujkën tyäjk'o'oyëy mëti'ipë tyukxëpajtën *Ley de desamortización*, moo tniikäjpæ'kyën wiinë-këjxtä'äy wënu'un ijty tii ja teetytyëjk tkë'ëjootypy'attën, taa tukkë'ëtëjkëy ja wintsën Comonfort. Ja *ley* jyatuk'o'oyëyeexy ja nääx-käjpñ perë kyajyëm ja wintsën t'oy'ijxy, kyajyëm ja tyäjjkotijky etseexy tyuunkpäätü, ni'ikë ja käjpnjä'äy jëtu'un tnëmääy koo 'yaxëekë-kyo'oyë ets koo ja tyoosmëepëjkën mëjwiin-kajaa tyäjkwintsë'këntyëkoy, jëtu'un tu'un ja jä'äy yä'ätë aana'amën-kotujkën tkayäjkтуunkpäätü oy ja tu'uneexy tjatuk'o'oyëtëy, timë ja teetytyëjk kyaj ja kyookopatä'äntë.

Taajëts ntukniipë'mëy etsëts ja aana'amëm aawinkujk nyäjkтуunkpäätä'äny, etsëts ja ijxpat jëtu'un npëmä'äny. Taajëts ja meeny n'antooy 3 800 peesë, ixën tu'uk ja tëjk tsyopäätüyën, mëti'ipë n'aty jam moo ja *calle* txëwëw *Coronel*, jam Wäjkwiinm. Ja'a patyëts ja jëtu'un ntuumpëy ja'ajëts jëtu'un njatsejkpy etseexy ja jä'äy ja aana'amën-kotujkën tyäjkтуunkpäätü, jëtu'ununtseexy tii waanëty tyëkäjtsnë. Tam ja meeny jya'ijty ja mëjetyypyë-mayëtyypyë mëti'ipëtseexy timja'a nja'aapëjktëjkëyën perë kyajëts jëtu'un ja'ajëp niyetsy-niipojyëp.

Ja'a n'aty ja jëmëjt ye'epy 1857pë koo ja Nëëwiinmëtë ja myëj'aana'amën-myëjktujkën (*Constitución política de la nación*) yo'oywya'kxy, taajëts ntimnayäjkтуuntëjkëy moo n'aty ëëts ja kootuunk'at nmëëtanën. Èjts jëtu'unëts ja njawääny etseexy ja nääx-käjpñ n'ityë nyaamyujkëtëy jëtu'ununtseexy tyäjknäxkëtä'äktë etseexy tyäjktä'tskpëktë tu'uk-tu'uk ja myëjktujktääknëty (*estados*), këjx kyaj ja tsyipë ets ja wiinkëtyypyë jä'äy, ja mëëtsip, ja kotujkën aatoonk-aapäätk t'ijxmä'ättëty ets tyäjktsipkojëtëy,

jëtu'unts jam Nëëwiinm nyanyiiwä'äkëytëty ets ja kotujktääkn nëjxk tjittä'a-tmä'ttä'ätë. E oy ja jëtu'uneexy koojeexy ja kootuunktëjk nyaajyëjp'ixëytë, moojëty tu'uk-tu'uk ja mëj kotujktääknën, jëtu'untseexy jëjp'ixy 'yoknaayäjk'itëytë kajekyxyëpeexy ja jotmay muum kyaaxe'eky, jëtu'untseexy n'ityë twinkoowä'këkyojtë, katiipëjeexy myëjwiinë-kyajaajë. Esteexy ja käjpn ja 'yääw-'yayuuk yäjkpaatuny ixën n'aty jap aana'amënooty-kotujkënooty tinyäxkëta'akyën. E naajyëjp'ijxëy ja jä'äy kanääk käjpn, moojëty ja mëjëtypyë ja kotujktääknën (*estados*). Ja Wäjkwiinmëtë käjpn yäjkpëtsëëm ja kyë'em'aana'amën-kyë'emkotujkën ets tyimnayäjktuuntëjkëy ja'a, jëtu'unëts jëtu'un jatëk'ok ja nääx-käjpn *governador* xypyëëmkojnëmpëy.

Tëëyëp, jëtu'un tu'un ijty ja aana'amën-kotujkën tnii'aane'emy, koo ja Mëjkootuunk (*governador*) tyäjkpeky, kowanë mëët ja myëëkootuunk nyëjkxtë tsajptëkooty (*catedral*), moo ijty yäjk'ëyën ja *Te Deum*, e jaa ijty ja teety 'yaaxäjëytë moo ja tsajptëjk'ääwën. E n'itpë ëëts ja kotujkën npejky tëë n'aty ëëts ja teetytyëjk xymyëëjot'ampëjktääynyë ets ëjts xykyatimnaky'ixääntëpëts ja'a mëtja'akyëjxmpë koojëts jëtu'un npaayo'oityë, niikäjpxë'ëktë, ets koojëts ja aana'amën-kotujkën (ja *Ley de administración de justicia*) nyäjkpëtseemy 23 äämp ja noopyemprë po'o, 1855 jëmëjtooty. Jëtu'un tu'un ja teetytyëjkëty tkanaky'ixä'äntë ja kootuunktëjkëty ets wa'ajë ja tijtë pekyjya'ay, axëkjä'äy, ja tëëpë jëkam-jëxkë'em yäjkpëëm-yäjkpëjktääknë, ja kyajpë niwëntim-niwënä'äpë kyanakyyäjkkopeky-kyanakyyäjk'aaxäjë tsajpjëënooty-tsajptëkooty. Jëtu'un tu'un ëëts ja teetytyëjk ko'oy-axëëk, ayo'onootm-tsoyty'unootm xyjapëmääny. Yäjk'aatujktëy ja tsajptëjk katiipëts jap ntëkëty. Jëtu'un ja tu'un jyawinmäätyyëy etsëtseexy ni'aana'amtëy jëtu'untsëexy yäjkmäjtstëy etsëtseexy ëjts kowanë jap ntëjkëy tsajpjeenooty-tsajptëkooty, jëtu'untsëtseexy kë'em nyäjk'axëëkëy, nijjty-

nmä'ty ja ntäjkpëjkën, ja nkootuunk'at, koojeexy ja käjpnjä'äy ja teety tniipëtë'ktëy. E ëjts tëëjëts ja n'aty nyäjkuk'aawäänë pënë wi'ixtëmëts n'aty ja teetytyëjk xyäjjkä'awä'äntë. Eëjts kyajëts jajeexy tsip njanii'aana'amtëy, këjx tamëts n'aty ja njä'äy ets, jatuk nax, jëtu'un tu'un n'aty ja aana'amën-kotujkën tyäjjkotiky ets ja jemykyootuunktëjk tsyajptëjkpäättëty. E kyaj, taajëts ntimnaajyëpëjkëy, etsëts kyaj jap ntim'ojtsy tsajptëkooty këjx nantu'unëts tu'un n'aty nwinmaapyë koo kyaj pyäätëyë ets ja kootuunktëjk jap nyëjxtëty tsajptëkooty, ets pënë nëjxäämp ja jä'äy mëti'ipë n'aty kootuunk'äjtpeñ wa'ajë ja jëtu'un nyëjxëty niwä'ätsjä'äpyyën, kyaj ja kyootuunk'at jap tmëëtëkëty. Ets nantu'umpë, ja kootuunktëjk kyaj ja pyäätëytë ets ja ximëtpë-yamëtpë ja tsajptëjk tmëëyo'oyëty këjx kyaj ja n'aty kijpxy-tuknax pyaayo'oy koo ja 'yu'un-k'jya'ay ja tyoosmëepëjkën-tyoosmëetu'unën tyäjktsiptä'äktëty. Jëtu'unëts jëtu'un ntukniipë'ëmëy etsëts ja aana'amen-kotujkën nwijs'toyëwya'any ets katiipë ja kootuunktëjk nyakysajptëjkmëëyo'oytyëty, etseeexy jap tsajptëkooty jyëëyo'oynyëtë jëtu'un'teexy ja kyumtatëjk kujk t'aatanëtë, jëtu'un's tsuj-yajkxon ja nyääx-kyäjpñ tmëëtuntëty. Jëtu'unëts jëtu'un jap tsajptëkooty njëëwya'ky taajëts ja wiinkëtypyë kootuunktëjk, mëti'ipë ja Wäjkwiinmëtë käjpn nyitanäytyëpën, ojts nwinkoowä'äkëtë, taajëts, ja'a wyintuumëty, ja n'ääw-n'ayuuk ojts npemy koojëts tsuj-yajkxon, ixën pyäätëyë-wyinmatsëyë, ja nääx-käjpñ nmëëtunä'äny. Jëtu'unëts jëtu'un ja teetytyëjk ayo'onootm-tsoytyu'unootm xykyapëëmtëy, ets nantu'un tu'un ojts kyotëkoopynë ja tu'unën koo jëtu'un ijty ja kootuunktëjk tsyajptëjkpäättë ets tsajptëjkmëëyo'oytyë. Nanjaa ijty wiinkëtypyë ja tu'unën mëti'ipë ijty ja kootuunktëjk natëkëpë pyaatuuntëpën nëkoo koo 'yokmëj'attë ekë nëkoo kootaa tsuj-yajkxon 'yoknaajyäwëytë. Jëtu'un ijty tpëmtë ja kojup këxy-ka'pxy koo ijty muum ja naatyukmukë tuktëkëtë, ekë tmët'attë ja tujnmëëtpë tyëkämëty ets

nyaatyuk'ijx'itëytë. Jëtu'unëts jëtu'un ja jëtu'umpë ja tu'unën kanääk nax nyäjkkotëkooy këjx natëkëpë tu'un ijty yäjkpaatuny, kyaj ja tii oy'äjtën tyaky mëtpë ja nääx-käjpñ, jëtu'unëts jëtu'un ja nkojup etsëts ja nwt-nxox npeemy ixën ja käjpnjä'äy ja jya'a tpëmtën ets nankyajëts ja tujnmëëtpë ntëkäm nakymyët'äjty këjx kyaj ja jä'äy ja'a ja kootuunktëjk tyukwintsë'ëkëyëp, koo këxy-kapyxy nyaapyemy-nyaapyëjkta'akyëyë ekë koo kanääk ja 'yijx'ijtpë-kyoowäämpë. Tu'uk ja kootuunk ja'a ja jä'äy tukwintsë'këyëp koo tsuj-yajkxon ja joot-ja winmääy tmët'aty-tjaykyepy, koo ijtën-xo'onën 'yaane'emy-pyaawä'äny, koo kijpxy-tuknax pyaayo'oy-jyustiisëtuny, koo ja nääx-käjpñ tpu'utëkë, tjotmay'aty, kyaj ja aawinkujk nyaajyotmay'atyëyë, kyaj ja käjpnjä'äy twimpeky-tsatsytyuny. E tiijëts xyäjkjotkujk'äjtp, koojëts ja wiinkëtypyë ja wäjkwiinmëtë kootuunktëjk ja ntu'unën, ja njootëts-ja nwinmä'äny, xypyaa'ijx-xypyaatuunëtë.

